

УДК 930(497.11)“19/20”
930.1/.2(=163.41)“19/20”

DOI: <https://doi.org/10.31212/istoriografija.2023.22.bje.15-73>

Др Миле Бјелајац*

СРПСКА ИСТОРИГРАФИЈА – ОДНОС ПРЕМА БАШТИНИ: ОД АПОЛОГИЈЕ ДО ПРЕЋУТКИВАЊА

Апстракт: У преиспитивању достигнућа и трендова у савременој српској историографији поред карактера научне критике, рецензија, расправљања о контроверзама, рецепцији резултата, па и полемика са иностраном историографијом, степеном примене компаративног и мултидисциплинарног метода, дискусија о новим правцима у свету, у овом раду се осврћемо на једно питање које нам намеће пракса и лични увид у вишедеценијско стање: Како се односимо према научној баштини, да ли је без резерве прихватамо, глорификујемо и „бранимо“ или је у другој крајности прећуткујемо? Приметно је да постоји и једно и друго. Навели смо примере оштрог реаговања на сваки помак, посебно у оним темама које задиру у политичку културу и историјску свест народа. С друге стране, није могло а да се не примети да се доприноси старијих генерација не само креативно надограђују, већ потпуно прећуткују. Постоји и она друга селекција уже повезана са политичким временом у коме историчари пишу. То је посебно видљиво када се упореде писања о утицају српског фактора пре и после деведесетих. Историчари су

---

* Научни саветник, Институт за новију историју Србије, Београд.
mile.bjelajac@gmail.com

се ту различито понели. На крају, не постоји нешто целовито што можемо назвати „српска историографија“, осим по географском пореклу па и темама. Више је то збир индивидуалних напора, појединих школа мишљења или просто трендова у неком времену.

Кључне речи: Српска историографија, научна критика, компаративна историја, научна размена, Историја српског народа

Нека општа полазишта

Питање које разматрамо наметнула је пракса: Како се односимо према научној баштини, да ли је без резерве глорификујемо и „бранимо“ или прећуткујемо доприносе и резултате старијих генерација и тиме демонстрирамо да не поштујемо кодекс креативног надограђивања на претходним темељима? Тема је била зацртана као део разговора о стању у српској историографији који спроводимо у Институту за новију историју Србије кроз серију конференција.

Деценијама смо сведоци ове дихотомије када је баштина у питању. Надлазе нове генерације, често не без амбиција да све почиње од њих, да су они први који отварају поједине теме, а о истраживачким методама да и не говоримо. Има примера, што није редак случај, да се надлазеће генерације пре осврћу на то какви су доминантни правци, ко је у моди, а кога би ваљало изоставити да се не замеримо важним особама које утичу на будућу каријеру историчара-писаца. Води се рачуна да нас неко из „великог света“ не прозове, не убележи, оцени као проблематичног историчара (националисту), који није у складу са (пост)модерним трендовима, а потом нам затвори врата за међународну сарадњу. Тужна је чињеница да се под утицај климе из 1990-их

и унутар српске историографије олако деле етикете за „политичку некоректност“ или још теже „национализам“. Не расправља се о изложеним аргументима или изворима, већ се „домишља“ намера другог писца, а властити аргументи граде и по цену прекрајања извора или просто прећуткивањем њиховог постојања. Некада циљано, а некада из одсуства идеје па и знања, испушта се презентација контекста истраживане или коментарисане историјске појаве. Успут, све је гарнирано великим речима „методологија“, „теорије“, „компаративни приступ“. Такође, у помоћ се призивају дела помодних писаца са стране без њихове критичке анализе. Све је то далеко лакше пролазило после 1990-их у условима када је научна критика постала ретка, а понекад и нежељена појава.

С друге стране, не можемо да пренебрегнемо чињеницу да постоје и они трендови да се некадашња знања или интерпретације окамене и као такви буду вододелница за деобу историчара на подобне и неподобне. У последњих неколико деценија различите теме су у Југославији, а данас у Србији, отварале дискусије које су неретко прелазиле у медијска разрачунавања или бивале предмет политичких форума. Друштво је постало демократско, али људске нарави се нису промениле. Потребно је понекад много чврстине и доследности да се неке интерпретације, етаблиране у потпуном научном поступку, одбране и постану легитимне.

У време изолованости Србије од дела европских држава током деведесетих, поред ранијих идеолошких размимоилажења увукла се и једна делом „увезена“ подела, на националистичку и (пост)модерну. Бити оцењен као модеран, либералан, неподложен националним митовима (са и без наводника) могло је отворити нека врата за индивидуалне позиве на конференције, округле

столове, додатно школовање, пројекте или фондове. Бити, с друге стране, оцењен као српски националиста и етикетиран у стручној „међународној заједници“ могло је потенцијално затворити таква врата, но не и обавезно. Поделе су се у једном тренутку после 1992. године прилично заостриле. Верујем да је већина била збуњена овим поделама и настављала да своје резултате постиже и излаже у складу са уобичајеним узусима струке, која подразумева и теоријско знање, проверу постављених питања кроз пажљиво реконструисање контекста на литератури и архивским истраживањима. Многе „беле мрље“ националне прошлости тек је требало попуњавати. Одавно се српска историографија упустила у поље друштвене, културне, економске и друге историје, али све је то није амнестирано ако се резултати нису уклапали у пожељну слику „пресудилаца“. Могли сте лако постати „националиста“ или на другој страни „сорошевац“, без обзира на научно поштење и значај теме и рада.

Уз претходно наведено уочљива је још једна појава која није само повезана са историографијом, али је као и она неодвојиво спојена са историјском свешћу и националним идентитетима, а то је ново вредновање или тумачење традиционалних симбола. Неретко се они неисторично карикирају и потпуно омаловажавају на темељу властитих или преписаних конструката протагониста овог тренда.¹ Ово је било приметно када се у Србији писало о обележавању годишњице Првог светског рата, подизању меморијала и слично.

О брисању баштине и ранијих достигнућа својевремено је, наводећи статистике, писао професор Мирослав Јовановић: „Појава неприхватљива чак и из

---

1 Види шире: Слободан Антонић, *Културни рат у Србији*, Завод за уџбенике, Београд 2008.

класичног историцистичког дискурса, да се у историографским радовима не наводи старија литература“.² Праћена је још од 1970-их година кроз анализу писања водећих историјских часописа у Србији. На узорку од четири часописа и 261 рада утврђено је да је било 59 радова који нису поштовали ово правило (или 22,6%). Према његовом мишљењу стање се почетком 21. века погоршало.³

Професор Јовановић каже: „У односу на тадашњу једну петину, данас више од трећине аутора сматра да баш ниједан рад српске научне продукције из претходних деценија, или векова, као ни један рад светске научне продукције посвећен нашој националној историји нема апсолутно никакву вредност за њихово истраживање и рад. Стога се они доследно придржавају манира да већ од прве напомене крену са навођењем архивских сигнатура. Као да се нико, никада и нигде пре њих није бавио том или сличном тематиком. Они, очито, полазе од уверења, утемељеног у апсолутном фетишизму извора, да сва историографска знања леже похрањена у архивској грађи и да ничега, ни знања, ни чињеница, ни тумачења ван историјских извора нема, нити их треба тражити.“⁴

Не само појединци, већ и институције, као да пате од дисконтинуитета. Нови руководиоци као да нису добро упућени шта је по одређеним пројектима или

---

2 Мирослав Јовановић, Радивој Радић, *Криза историје – српска историографија и друштвени изазови краја 20. и почетка 21. века* – УДИ, Београд 2009, 66-67

3 *Историјски гласник, Историја 20. века, Зборник Матице Српске за историју, Историјски часопис*

4 Miroslav Jovanović, *Savremena Srpska istoriografija: karakteristike i trendovi, Istorija 20. Veka* 1/2010, s.190-191

темама рађено у претходним деценијама, као и због чега се неки пројекти нису развијали како је било жељено.

Постоје у пракси тенденције које не могу а да се не примете – одсуство спремности да се раније историјске интерпретације непрестано дограђују или пропитују у складу са протоком времена и повећањем доступности архивских и других извора непознатих старијим генерацијама историчара. Није овде реч о примени савремених друштвених вредности и погледа на ближу и даљу прошлост, већ о легитимном, свеобухватнијем разоткривању ондашњег контекста у коме се одвијала људска делатност. Ту делатност увек ваља ценити из околности оног времена у коме се она одвијала, а не са тачке савременог „свезнања“. Морамо бити свесни да ће и вредносни погледи данашњих генерација са неке будуће полазишне тачке изгледати „неприхватљиво“, „промашено“ или „назадно“. Али, шта је утицало на садашње (ондашње) генерације да тако виде своје време, своје актере, колико су стварно знали, умели или нагађали, колико су се у доброј вери надали бољем, а нису знали у којој мери су били ограничени или изманипулисани? То ће бити права питања, уз још једну дилему – колико историјска свест утиче на разумевање сложених савремених околности, а тиме и на погледе о месту и улози историјских знања по себи.

Пракса обилује примерима да се на нове погледе реагује без дијалога, хајком, проскрибовањем. У томе, поред неких историчара, учествују публицисти, новинари, различита удружења, а све у име „вечитих истина“. Није непознато да су мотиви професионалних историчара подстакнути прикупљањем каријерних поена. То ствара или је стварало такву климу да су поједини академским историчари одлучили да се клоне осетљивих тема дуги низ година да не би доживели сличне

непријатности. Чињеница је да ниједна идеологија са претензијом да буде владајућа није имуна од сличне праксе прогона свега што је доводи у питање. За простор научне слободе мора се увек изнова борити и освајати га, бити спреман на последице које тај пут често носи.

Сећамо се полемика у семинару на Филозофском факултету када су се догматски оспоравала нова виђења базирана на изворима првог реда да су хрватски предлози за федерално устројство Краљевине СХС, у ствари били мимикрија за конфедерално уређење (уставни концепт Хрватске заједнице и Хрватског блока). Радило се, значи, о промовисању сложене, а не јединствене државе која може да буде и федерална.⁵ Оштру дискусију др Олге Поповић-Обрадовић којом је оспоравала ово виђење изложено у нашем предавању, морао је да прекине проф. др Андреј Митровић, руководилац трибине. Радећи на архиву Едварда Кардеља и папирима Уставне комисије (1983–1985) којом је он руководио од 1969, такође се сећамо да је он говорио (забележено) како ми „још увек употребљавамо израз федерација, а да смо одавно конфедерација“, што није последња реч. Ово, наравно, није било за јавност ни за народне посланике касније. Када је професор др Јован Мирић написао књигу *Систем и криза* (Загреб, 1984), индикујући уставни оквир као њен генератор, прошао је кроз „идеолошку шибу“. Извесна сатисфакција дата му је тек на једном округлом столу уз присуство стручњака из целе Југославије. Др Стипе Шувар, носилац одбране „светиње устава“ и покретач закулисне хајке, доживео је разочарање.⁶

---

5 Mirjana Stefanovska, *Ideja državnog prava i stvaranje Jugoslavije*, Draganić, Beograd 1995, 323-331 (објављена докторска дисертација на коју смо се на предавању позивали)

6 *Prijepori oko političkog sistema, Idejno teorijska rasprava u povodu knjige Jovana Mirića Sistem i kriza*, Centar za idejno-teorijski rad

На својим научним почецима у магистарској тези Коста Николић је због писања о утицају Коминтерне на КПЈ и њену политику дошао на нишан негативне критике др Томе Миленковића и др Мирољуба Васића, другова из Института за савремену историју. Но, било је и оних који су га бранили.⁷

Др Бранислав Глигоријевић се истицао у критикама Дедијерових *Нових прилога за биографију Ј. Б. Тита*, но касније ће и сам Глигоријевић отићи на другу страну, а њега ће нападати колега из ИСИ др Мирољуб Васић. Др Васић је 1988. круто замерио Глигоријевићу тврдњом да се КПЈ никада није борила за дезинтеграцију Југославије, уз образложење да је та политика била против целог ланца версајских земаља (sic!).⁸

Пуковник Миша Лековић је два пута због својих рукописа, које је као сарадник Војноисторијског института радио по задатку, био позиван на одговорност, а радови су му остали необјављени у време активне службе. Први, мање познат рад, био је посвећен раду Врховног штаба у време Ужичке републике. Налази о тешким грешкама нису му били за препоруку. Други га је водио ка деловању Врховног штаба и Политбироа у току 1942. и 1943. године. Лековић је у ствари имао задатак да некако нађе оправдавајуће објашњење за тзв. Мартовске преговоре из 1943, о чему се на Западу одавно писало, а у Југославији је до тог времена било табу тема, строго цензурисана и код превођења стране

GK SKH Zagreb, 1985.

7 Коста Николић, *Бољшевизација КПЈ 1919-1929*, ИСИ, Београд 1994 (објављена теза из 1988); О овоме је вођена полемика на страницама часописа *Историја 20. века*, 1/1994, 2/1994, 1/1995.

8 Коста Николић, *Прошлост без историје. Полемике у југословенској историографији 1961-1991*, ИСИ, Београд 2003, 113-114

литературе.⁹ Лековић се држао прихваћеног става да су ти преговори вођени само ради размене заробљеника и признавања НОП-а као легалне ратујуће стране. Ипак, кроз документа и сведочења Милована Ђиласа успео је да протури да су преговори имали политичку димензију, као и да су покренути још у новембру 1942. са немачким представником у Загребу. Књига о тзв. Мартовским преговорима НОП и Немаца 1943. отворила је Пандорину кутију. Оспоравана је у јавности и делу научних кругова, бранилаца „лика и дела Врховног команданта“. Основне Лековићеве тезе у јавности је бранио др Вјенцеслав Глишић, који је и сам прошао кроз „идеолошку шибу“ још давних 1960-их. Према Глишићу „сада су овом студијом отклоњене све критике емигрантске и непријатељски расположених кругова у иностранству према социјалистичкој Југославији.“¹⁰

Додајмо и један каснији пример. Историчар др Мирјана Зорић, у то време предавач на Војној академији, понудила је часописима приређену грађу из фонда Војног архива о успостављању веза и покушају преговора врха НОП и власти НДХ у Загребу у јесен 1942. године. Тадашњи уредници су то отклонили.¹¹

Поменути др Вјенцеслав Глишић је због „умањивања“ броја жртава стрељаних у Крагујевцу (7.000) и Краљеву (5.500–6.000), био предмет идеолошких и „стручних“ оспоравања. Када је изашла његова књига

---

9 Mile Bjelajac, Gordana Krivokapić -Jović, *Prilozi iz naučne kritike – Srpska istoriografija i svet, Uticaj jugoslovenske krize na srpsku i svetsku istoriografiju*, INIS, Beograd 2011, 226-228

10 К. Николић, н.д. , 224-226 (према: М. Лековић, *Мартовски преговори 1943*, Народна књига, Београд 1985; В. Глишић, *Мартовски преговори 1943*, *Политика* , 23 новембар 1985, 12)

11 *Војноисторијски гласник и Токови историје*. Било је то у периоду после 2004. године.

Терор и злочини нацистичке Немачке у Србији 1941–1944 (Београд 1968), у њој је према немачким изворима првог реда за Крагујевац навео 2.300 стрељаних, а за Краљево до 2.000. Рекло би се ништа сензационално, јер били су то бројеви које је и Војни суд ЈА користио у процесу против немачких генерала за ратне злочине у Србији (интерно).¹² Остало је нерасветљено зашто су се од 1946. и даље у јавности користили напред поменути преувеличани бројеви. После изласка Глишићеве књиге отворила се полемика у *Политици експрес* и другим новинама. Реаговали су СУБНОР, руководиоци локалних архива и колеге. На једном месту читамо: „још увек поједини наши историчари покушавају да ‘докажу’ да у Краљеву октобра 1941. није стрељано 6.000 људи“. Иза Глишићевих бројева стао је његов колега из ИСИ др Никола Живковић у књизи о ратној штети коју је починила Немачка (1975). Данас су Глишићеви бројеви, уз мање корекције, прихваћено опште место у српској историографији.¹³

Није непознато да се у време конфронтација један број млађих историчара приклања пракси да прећуткује радове старијих колега тамо где би они легитимно морали да стоје, посебно ако су неспорног квалитета. Воде се опортунистичким разлогом незамерања претпостављеном патрону. Ти поступци не могу да остану прикривени.

Од 2014. у српској историографији су се отвориле полемике око установљавања реалнијих бројева о војним

---

12 Др Ђорђе Н. Лопичић, *Немачки ратни злочини 1941- 1945. Пресуде југословенских војних судова*, Музеј жртава геноцида , Београд 2009, с.35. Из пресуде генералу Адалберту Лончару команданту 704 дивизије

13 М. Бјелајац, *Ратни губици Србије у Првом светском рату – контроверзе око бројева*, *Токови историје*, 1/2021, 43-45

и цивилним губицима у Србији током Првог светског рата. Било је присутно вехементно оспоравање отварања ове теме, посебно довођење у питање веродостојности давно „утврђених“ бројева који су ушли у српску историографију преко грађе Меморандума, који је југословенска делегација поднела Мировној конференцији у Паризу 1919. године.

На неки начин почело је расправама на научном скупу у Лајковцу, који је одржан поводом годишњице 1914. и приликом промоција зборника на јавним местима у Београду 2015.¹⁴ Професор др Мира Радојевић тада је истицала двојицу аутора који покушавају да доведу у питање најчешће коришћене бројеве жртава Србије у Првом светском рату, из већ чувених меморандума поднетих Мировној конференцији. То је оквалификовано као „умањивање“.¹⁵

Новији истраживачки подаци о жртвама и демографским губицима Србије у рату, објављени су у *Лексикону Првог светског рата* (2015).¹⁶ Колико нам је познато нису бурно оспоравани, чак су улазили у касније радове и предговоре.

Буру је изазвао наш рад „Ратни губици Србије у Првом светском рату – контроверзе“, презентован на научном скупу *Крај рата, Срби и стварање Југославије*, који је одржан од 29. новембра до 1. децембра 2018. го-

---

14 *Србија и геополитичке прилике у Европи 1914. године* (Миломир Степић, Љубодраг П. Ристић, уредници), Градска библиотека Лајковац, Институт за политичке студије Београд, Лајковац 2015.

15 Др Миле Бјелајац, др Далибор Денда

16 *Лексикон Првог светског рата у Србији*, Друштво историчара Србије, Институт за савремену историју (уредници Станислав Сретеновић Данило Шаренац), Београд 2015 Далибор Денда је дао иновативне резултате у одредници „Српски заробљеници Централних сила“, а Миле Бјелајац у одредници „Процене ратних губитака Србије“.

дине. У овом раду су надограђена и превазиђена нека од нагађања изложених у поменутом *Лексикону*, управо на изворима првог реда. Истакнимо само да је откривен некоришћени документ о боловањима и умирању у српској војсци од августа 1914. до 1. августа 1915. године, дакле и током епидемије тифуса.

Како неке није било прихватљиво да се резултати истраживања презентовани на међународном научном скупу у САНУ објаве у зборнику радова, читаоци овог издања нису у прилици да се упознају са неким резултатима који су другачији од оних који се на старој традицији излажу и бране у другим радовима.¹⁷

На иницијативу редакције *Токова историје*, аутор је дорађени текст објавио у том часопису. Тиме су резултати истраживања постали широко доступни.¹⁸ У овом раду су дати прегледно сви бројеви који су готово 100 година били у оптицају, њихова генеза и аутори који су их преносили или уносили у научне публикације.

---

17 Поред једне афирмативне рецензије (Љ. Димић) и једне условне (М. Радојевић), одлучено је да се ћутке пређе преко овог прилога. Аутор је случајно сазнао да рад неће бити у даљој процедури. Да би на упит аутора зашто рад није послат на лектуру, лаконски било саопштено да је и наводна, трећа рецензија која је тражена била негативна. Када смо је после два дана чекања добили, видели смо да је исту, веома штуру потписала поново М. Радојевић. За разлику од њене прве, опширније где се препознаје „рукопис“ другог, млађег сарадника, ова је била паушална. На нови приговор аутора уреднику Михаилу Војводићу никада нисмо добили одговор. Свему овоме претходила је неприлична расправа и етикетирање аутора на самом научном скупу. Академик Димић је био подстакнут да реагује из публике и упозори опоненте да се таквим начином у Академији не води дијалог. (Сва документација је у архиви аутора)

18 М. Бјелајац, Ратни губици Србије у Првом светском рату – контроверзе око бројева, *Токови историје*, 1/2021, 41-81

Указано је на стварно стање и оно које је презентовано 1919. за потребе Мировне конференције.

Одбијањем да се објави наш прилог, на стручну знатижељу одговорено је чланком проф. др Животића.¹⁹ У српској историографији ће тако поред других објављених радова, стајати и закључне оцене др Животића: „Надамо се да ће новија истраживања спроведена у Војном архиву на основу сачуваних извора, превасходно војне провенијенције, дати прецизније резултате ускоро. За сада је анализом сачуваних поименичних листа губитака, као и болничких и логорских листа утврђено 316.499 идентитета српских жртава рата. Уколико би нова истраживања приближно потврдила податке припремљене за Конференцију мира, претпоставка о трећини изгубљене војноспособне мушке популације би емпиријски била потврђена што је неколико пута више у односу на Француску чијих је 10,5% мушкараца страдало, Немачку са 9,8, Аустроугарску са 9,6%, Велику Британију с 5,15% и САД са 0,8% укупне војноспособне популације.“²⁰

У овом раду биће поновљени као коначни бројеви, 837.000 укупно мобилисаних, те „да је Србија, заједно са Црном Гором имала 365.219 погинулих у Првом светском рату и најмање 19.729 признатих инвалида неспособних за рад и привређивање.“²¹ Зашто Животић „умањује“ број од 402.435 погинулих, умрлих и страдалих војника и број од 114.000 војних инвалида, како је било достављено Мировној конференцији у Паризу? То није објаснио у овом раду.

---

19 *Крај рата, Срби и стварање Југославије*, (Уредник академик Михаило Војводић), САНУ, Београд 2021

20 Допринос српске војске савезничкој победи у Првом светском рату, у: *Крај рата, Срби и стварање Југославије*, (Уредник академик Михаило Војводић), САНУ, Београд 2021, 249-262, 253

21 Исто, 250, 253

Министарство одбране је поводом 100. годишњице од рата изашло са вишетошним издањем прикупљених спискова војних губитака. У уводној студији такође се користе различити бројеви. Тако се каже: „Приближно три четвртине српских војника страдало је у рату: 130.000 мртвих и 135.000 рањених“. Потом се наводи да су у Версају 1919. према проценама делегације СХС људски губици износили 28% од укупног броја становништва или укупно 1.247.435 жртава. Од тог броја војнички губици су били 402.435 погинулих и 114.000 војних инвалида.²² Укупан број уноса у базу података војних и цивилних губитака у Првом светском рату и Балканским ратовима био је 322.877. (Први балкански рат 3.472, Други 5.544). У штампаном издању број уноса је, наводи се у предговору, умањен за 41.166 дуплираних имена из свих фондова. Дакле, објављено је 281.711 имена.²³ У уносима, поред оних који су погинули или умрли, пише: рањен, примљен у болницу, отпуштен из болнице, нестао, побегао, предао се. Унесени су страдали и погинули из црногорске војске, добровољачке дивизије, погинули од примирја 1918. до 1920. из свих крајева Краљевине СХС и припадници аустроугарске војске и других војски са простора нове Краљевине.²⁴

Пре неколико година, инсистирање на принципу да је за утврђивање размера злочина у НДХ, посебно у

---

22 *Попис војних и цивилних губитака Краљевине Србије у Првом светском рату. Архивска грађа Војног архива, Медија центар Одбрана, Предговор Маријана Мраовић, Зоран Вигњевећ, Дарко Маринковић, књ.1-12, Београд 2019, Уводна студија, 7*

23 Исто, 17

24 Тако је међу трајне губитке унета и чувена Милунка Савић: „Савић Раденка Милунка, поднаредник, 2. чета 3. батаљон, 2 пл, рањена 29. октобар 1916 код Чуке. („С.“, 41). Унети су официри који су рањавани више пута у различитом чину, а каријеру су наставили у војсци нове Краљевине.

логору Јасеновац, једино мериторно утврђивање именом и презименом страдалих, поново су се отвориле полемике и око тог друштвено осетљивог дела историје српског народа. Ове расправе имају своју унутрашњу и међународну димензију, посебно у односима са Републиком Хрватском. Честе су инструментализације. Поред историчара, учествују и политичари, публицисти, појединци из редова свештенства СПЦ или, на другој страни, Католичке цркве. Отворено је и питање улоге Алојзија Степинца, католичког надбискупа у време НДХ, што је био предмет рада заједничке комисије под покровитељством Ватикана.

Резултати нових истраживања нпр. у Словенији (где се пошло од броја који је установљен државним пописом 1964. за целу Југославију, 597.323), дали су за саму Словенију знатно увећан број жртава. Слично је било и када су у питању бројке пријављених жртава у Јасеновцу – које се у односу на пописане 1964. године пењу готово троструко. Према пописаним жртвама из 1964. године, нпр. у логору Јадовно, утврђено је да су тамо биле 1.794 жртве. Међутим, Ђуро Затезало 2007. поименично наводи 10.502 жртве (од тога 9.663 Срба) и долази до процене о укупном броју до 38.000 српских жртава. То само сведочи да предстоје даља трагања, али и спорови. Прикупљени број пријављених жртава пописом из 1964. био је готово три пута мањи од до тада декларисаног броја од 1.706.000 жртава (пријављеног Међународној репарационој комисији у Паризу 1946). То је допринело да се подаци о жртвама прогласе поверљивим и непотпуним.²⁵ Стојимо на становишту, да

---

25 Mitja Ferenc, Istraživanje prikrivenih grobnica u Sloveniji, *Istorija 20. veka*, 1/2010, 9-22; Đ. Zatezalo, *Jadovno. Kompleks ustaških logora 1941.*, Knjiga I., 2007, 383., 405; Vladimir Gajger, *Ljudski gubici u Hrvatskoj u Drugom svjetskom ratu koje su prouzročili okupatori*

су бројеви жртава и страдалих установљени поименично добра основа као доња граница, али да број неименованих не сме бити заобиђен, с обзиром на ратне околности и околности приликом прикупљања података 1964. године.

Карактер српске управе на Косову и Македонији после 1912. године, инсинуирани геноцид над албанском нацијом, али и тежак положај у свим временима до 1999. године инструментализовани су до највиших размера. Српска историографија се и овде укључује скрупулозно уз коришћење и научне баштине и нових резултата на обимним истраживањима. Симплификације у страним историографијама на трагу савремених рефлексија подстакнутих југословенском кризом и ратовима, се скрупулозно анализирају.

У сенци наметања нове ортодоксије

У српској историографији није могло проћи незапажено да је о историји Србије (Југославије), па и оним најосетљивијим темама, на један начин писано до 1980-

---

и њихови помагаћи, *Časopis za suvremenu povijest* 3/2011, 749-69; Душан Николијевић, *Јасеновац између броја и жртве*, Музеј жртава геноцида, Београд 2021; Музеј жртава геноцида у Београду такође је наставио са радом и до 1997. године њихов поименични списак жртава у Јасеновцу порастао је са 59.188 на 78.163. Драган Цветковић, историчар Музеја жртава геноцида, на основу ревизије података, наводи 2019. године да је у Јасеновцу страдало 130.120 људи. Кустос ЈУСП Јасеновац Андријана Бенчић у јуну 2018. са задовољством говори о сарадњи са Музејом жртава геноцида у Београду, а разлику од 40 до 50 хиљада жртава између списка ЈУСП Јасеновац и цифара које је изнео др Драган Цветковић приписује додавању стварних жртава логора, који је, међутим, страдао у одређеној околини; стога он ову разлику сматра „непроблематичном“; О друштвеном аспекту види: Владимир Димитријевић (ур.), *Јасеновац и ми*, Зборник радова, *Прометеј*, Нови Сад 2022

их, а потом на други од почетка југословенске кризе и ратова 1990-их. Тај нови тренд повратно је утицао и на део српских историчара, посебно када су у питању радови посвећени узроцима распада (разбијања) Југославије или касније агресије на СР Југославију поводом косовске кризе. Но, та промена видљива је и поводом других тема као што је на пример обновљена расправа о узроцима Првог светског рата. О том утицају, о коме смо и сами писали, пишу многи други. У једном свом раду на то најдиректније указује и аустријски историчар Гинтер Кроненбитер који пише да је интерпретација босанске кризе 1990-их утицала чак и на неке чврсте фишеровце да почну да мењају ставове. До тада је превладала теза о сукобу Великих сила у Јулској кризи. Чак и други, цењени историчари су поклекли.²⁶

Кулминација југословенске кризе 1991. и деструкција државе која је трајала нешто преко 70 година покренуле су у свету велики интерес за ову, доскора мирну и стабилну државу која је успешно раздвајала два супротстављена политичка и војна блока. Ненадану коњукуру пратила је велика продукција разноврсних историјских, социолошких или дневно-аналитичких текстова.

Стручна литература која је пратила југословенску кризу до данашњег дана изузетно је велика. Броји на

---

26 Mile Bjelajac, Gordana Krivokapić Jović, *Prilozi iz naučne kritike – Srpska istoriografija i svet, Uticaj jugoslovenske krize na srpsku i svetsku istoriografiju*, INIS, Beograd 2011; Bojan Dimitrijević, *Krajnje problematičan konstrukt, Istorija 20. veka*, 1/2010, s.249-254; Guenther Kronenbitter, *Austria-Hungary's Decision for War*, in: Andreas Gestrich, Hartmut Pogge von Strandann (eds.) *Bid for World Power? New Research on the Outbreak of the First World War*, Oxford University Press, Oxford 2017, 156-157; М. Бјелајац, *1914-2014: Зашто ревизија? Мењање оцена о узроцима Првог води ревизији оцена о узроцима Другог светског рата*, Прометеј-ПТС, 2019,

хиљаде радова, али би се ипак по неким особинама могла условно тематски разврстати, а често и идеолошки. Заједничко свим досадашњим напорима, изузев збирки докумената и документационог материјала ИСТУ најчешће је одсуство извора првог реда. Било је више покушаја да се направи неки преглед или типологија, те дâ стручна оцена њихове утемељености. Но, и сами поједини прикази пате од недоследности и циљане селективности.²⁷

Норман Наимарк је у предговору зборника радова посвећеног врлинама и манама историографије о Југославији, истакнуо да је највећи део радова о савременој историји Југославије писан или ревидиран од стране публициста (новинара) или аналитичара који су трагали за коренима ратног сукоба који је прекрио Балкан. „Ако је историја разговор између прошлости и садашњости” – да парафразирамо чувену формулацију Е.Х. Кара у његовој *What is History?* – „онда је у току 1990-их разговор био једностран у коме је доминирала садашњости. Здрав баланс између прошлости и садашњости је у тој мери био нарушен да је прошлост постала готово непрепознатљива”.²⁸ Најмарк, ипак, одаје признање новинарима, писцима, аналитичарима, дипломатама и другима који су пунили полице књигама, јер су на извештајан начин историчарима подарили и многе податке. Може се дискутовати о његовим ставовима да су

---

27 Sabrina Ramet, *Thinking about Yugoslavia: Scholarly Debates about Yugoslav Breakup and the Wars in Bosnia and Kosovo*, Cambridge University Press, 2005.

28 Norman Naimark i Holly Case (eds.) *Yugoslavia and its Historians. Understanding the Balkan Wars of the 1990s*. Stanford University press 2003, str. XV; Dragocen kritički pregled produkcije na engleskom govornom području, dao je u istoj publikaciji Naimarkov asistent Dušan J. Djordjević, “Clio amid the Ruins, Yugoslavia and Its Predecessors in Recent Historiography”, str. 3-21. Knjiga postoji i u hrvatskom prevodu.

„професионални историчари Југославије чудно ћутали о рату и распаду земље, посебно у почетку”. Ту је по њему изузетак Ноел Малколм, „иако помало пристрасан” са својим студијама о Босни и Косову. По њему, „бивше српске колеге и пријатељи постали су пропагандисти Милошевићевих ратова” и то четири његова рата.²⁹

Роберт Хајден је набрајајући методолошке и остале препреке у писању историје Југославије у сам врх ставио проблем формирања интелектуалне ортодоксије која прати победничку политичку линију, као и њено незахвално и тешко преиспитивање упркос читим чињеницама које је оспоравају:

„Продужени међународни конфликти често створе више политичких присталица него стручњака; ако је истина прва жртва рата у новинарству, објективност је прва жртва у струци. Академске дебате око бивше Југославије су једнако поларизоване као и оне које се баве стварањем Израела или поделом Кипра, уз критику која често више овиси да ли рад подржава коментаторова предубеђења него кохерентност теоретског приступа или релевантност и довољна количина ауторових аргумената. Када једна страна у тако дугом конфликту победи политички, она обично односи победу и на академском плану, јер ако неки аналитичар устврди да је политика која је победила погрешна, тежи да се омаловажи. Политичка хегемонија утемељује интелектуалну ортодоксију.”³⁰

---

29 Види шире у нашем осврту: *Zapadni istoričari o raspadu Jugoslavije*. Povodom knjige Normana Naimarka i Holly Case (eds.) *Yugoslavia and its Historians. Understanding the Balkan Wars of the 1990s*. Stanford University press 2003, *Tokovi istorije* 3-4/2003, str. 127-131.

30 Robert Hyden, *Blueprints for House Divided*, Ann Arbor, The University of Michigan Press, 1999, pp 18-19.

Раџу Томас скреће пажњу да је историјска интерпретација сложен феномен, да су лажи и селектиране полуистине о прошлом често написане из перспективе моћних победика. Кроз понављање и учестало цитирање, једностране интерпретације постају формализована историјска „истина”. Томас истиче да се лако може утврдити разлика у писању и приступу историји Југославије пре и после 1991. Раније, када се погледа историја Југославије писана у Британији, Француској или Америци, публицисти и научници приступали су без страсти. Од 1991. када се појавила нова врста инстант експерата и научника, почело је преиспитивање и потпуно ново виђење. Прошлост се почела прерађивати како би се ускладила са новим савременим предрасудама.³¹

Ленард Коен је трагач за одговором како се формирало мишљење политичких елита на Западу према постхладноратовском Балкану. Његове анализе дају поједине нове елементе онеме на шта су већ упозоравали Марија Тодорова, Весна Голдсворти, Џон Лемпи, Денисон Русинов, Гејл Стоукс, Сара Кент, као и Роџер Брубејкер.³² Реч је о критици површности, предубеђења,

---

31 Raju Thomas (ed.), *Yugoslavia Unraveled. Sovereignty, Self-Determination, Intervention*. Lexington Books, New York, Oxford, 2003, str. XIII

32 G. Stokes, J. Lampe, D. Rusinow, J. Mostov, 'Instant History: Understanding the Wars of Yugoslav Succession', *Slavic Review* 55, no.1 (Spring 1996), str. 136-160; Kent, Sarah A., 'Writing the Yugoslav Wars: English-Language Books on Bosnia (1992-1996) and Challenges of Analyzing Contemporary History' *American Historical Review* (October 1997), str.1085-1114; Marija Todorova, *Imaginarni Balkan*, Beograd 1999; Vesna Goldsworthy, *Inventing Ruritania, The Imperialism of the Imagination*, Yale University Press, New Haven 1998; Brubaker Rogers (1998), 'Myths and Misconceptions in the study of Nationalism', in: Hall John, ed., *The State of Nation. Ernest Gellner and the Theory of Nationalism*, Cambridge University Press, Cambridge, str. 272-306.

симплификованих теорија-модела. „Напор да се схвати балканска загонетка мора почети од отвореног и критичког приступа разликама унутар стручних погледа, као и пропитивања политичких оцена и мудровања која обично рачунају са таквим гледиштима као потврдом властитих, па зато постају искривљена и нетачна, а посебно за време усијаних пропагандних битака и пристрасности типичних за ратна времена.”³³

Коен ће подцртати улогу књига Ноела Малколма о Босни и Косову на формирање ставова Холбрука и Клинтона према Косову.³⁴ Међутим, не упадајући у замку редукционизма, Коен ће увек наћи простора да укаже и на шири политички контекст који је диктирао поједине акције на Балкану, као што су амерички председнички избори, амерички национални интерес, редефинисање улоге НАТО-а и др.

Део аутора које смо поменули или оних који покушавају да буду више научници а мање пристрасни савучесници драме (Џон Лемпи, Џон Оллок, Ендру Вахтел, Стеван Павловић, Дејан Јовић)³⁵ стоји насупрот онима који су као Ноел Малколм, Сабрина Рамет, Џејмс Гау, Матјаж Клеменчић.³⁶

---

33 Lenard J. Cohen, *Serpent in the Bosom. The Rise and Fall of Slobodan Milosevic*, Westview Press, Boulder 2000 (rev. ed. 2002) str. 400; Види такође наш шири осврт о овој књизи: *Nova Srpska politička misao* 2001.

34 Исто, 384-385.

35 John Allcock, *Explaining Yugoslavia*, Hurst, London 2000 (Vidi naš prikaz u *Tokovima istorije*, 3-4/2000); John R. Lampe, *Yugoslava as History, Twice There was a Country*, Cambridge University Press, 2000; Andrew B. Wachtel, *Making a Nation, Breaking a Nation: Literature and Cultural Politics in Yugoslavia*, Stanford University Press, 1998.

36 James Gow, *The Serbian Project and its Adversaries, A Strategy of War Crimes*, Hurst & Co. London 2003; M. Klemenčič, M. Žagar, *The Former Yugoslavia's People, A Reference Source Book*, ABC CLIO, California 2003

Стеван Павловић је на помало ироничан начин упозорио да су новине биле спремне да затраже од историчара који желе брзу зараду да пишу колумне инстант историје, да покажу да је балканска историја само један непрекинути низ догађања одавно предодређен као какво проклетство. Врхунац у том жанру постигао је Роберт Каплан. Оно што Павловић највише замера националним балканским историчарима јесте слабо познавање историје и историографије у суседству, неразумевање контекста, а западним историчарима набеђени покушај да издвоје поједину земљу и народ изван контакста и онда крену у објашњења.³⁷

На немачком говорном подручју југословенску кризу пратили су радови самих актера, понекад заоденути у академизам (М. Либал), али и етаблираних историчара. На њихове радове су поред стручњака одговарали и актери, на пример генерал Локвај.³⁸ Данас су на немачком говорном подручју поред мемоара Ханса Геншера, присутне књиге о некадашњем директору БНД Клаусу Кинкелу, истуреном политичару током југословенске кризе, али и многи чланци базирани на у новије време доступној грађи. Аутори подељени.³⁹

---

37 Stevan K. Pavlowitch, *A History of the Balkans 1804 – 1945*, Longman, London - New York 1999, str. 336-338; Види такође интервју (Д. Ђокић) са С. Павловићем после округлог стола одржаног на Kingston University, 28. јуна 2002, поводом његове књиге *Serbia: the History behind the Name* Hurst; London 2002. (Histories behind the names: an interview with Stevan K. Pavlowitch, *Journal of Southern Europe and the Balkans*, vol.4, No.2, 2002, str. 117-125)

38 М. Бјелаяц, G. Krivokapić-Jović, *Prilozi iz naučne kritike. Srpska istoriografija i svet, (uticaj jugoslovenske krize na stranu I domaću istoriografiju)*, INIS Beograd 2011, s.279-364 (poglavlje: Instrumentalizacija novije istorije Kosova)

39 Види занимљив шири осврт Ђорђа и Сузане Јончић 'Nemački autori o Jugoslaviji, Srbiji, ratu i postavljanju ratnih smernica 1999', *NSPM*, vol. X no.1-4, str. 400-408; Илустративан пример нове ор-

У Француској је југословенска криза подстакла објављивање великог броја радова. Поред академских историчара, у писању историје Југославије огледали су се књижевници, лекари, публицисти. Тим радовима прикључили су се мемоари активних учесника (Бернар Кушнер) и биографије државника (Ведринова о Митерану, као најважнија). Можда најпознатија и најконтроверзнија била је књига књижевника Пола Гарда „Живот и смрт Југославије.“⁴⁰ Поводом неких књига вођени су и судски спорови.⁴¹ У овом периоду као да је повећан број докторских радова на југословенске, српске, хрватске и албанске теме на универзитетима широм земље. Било је модерно декларисати себе као ревизионисту у земљи која је традиционално сматрана наклоњеном Србима и Југославији.⁴²

тодоксије о немачкој улози види: Michael Libal, *Njemačka politika i jugoslovenska kriza 1991 – 1992*, Golden marketing Zagreb 2004, str.13 (orig. *Limits of Persuasion. Germany and Yugoslav Crisis, 1991 – 1992*, Texas A&M University Press 1997). Либал је 1995-96. био гост професор на Харварду, а потом амбасадор OSCE у Грузији; О предубеђењима, једностраностима и мањкавим знањима о историји косовског проблема види: Zoran Janjetović, *Različiti pogledi na kosovski konflikt*. Konrad Clewing, Jens Reuter (ur.), *Der Kosovo-Konflikt. Ursachen -Akteure - Verlauf*, München 2000, u: *Istorija 20. veka*, str. 137-142; О неким важним новим изворима и литератури са немачког говорног подручја види: Dajana Džonston, *Suludi krstaši. Jugoslavija, NATO i obmane Zapada*, Beograd 2005 (у ориг. Diana Johnstone, *Fool's Crusade. Yugoslavia, NATO and Western Delusions*, Pluto Press, London 2002), 86-127.

40 *Vie et mort de la Yougoslavie*, Paris 1992.

41 Аутори књиге о историји српских пројеката етничког чишћења (Грмек, Штимац, Ђидара) тужили су због критичког приказа др Катрин Литар и водили спор.

42 Francois Grumel –Jacques Jagnon, *La Yougoslavie dans la strategie Francaise de l'entre-deux-guerres (1918-1935) Aux origines du myth serbe en France*. Peter Lang, Berlin, Bern, Berlin, Bruxelles, Frankfurt/M, New York, Wien 1999, str. 601; Vidi naš kritički prikaz u *Tokovi*

Браниоци истина од „ревизије“

Влада погрешно мишљење да је све грешно у српској историографији било плод комунистичке победе 1945. године и да се о неким стварима „није смело писати“ или „објављивати“. Заборављају се ранија времена која су наша данашњица. Довољно је сетити се судбине књиге професора Светозара Ђоровића о односима Србије и Аустроугарске у 20. веку (1936), коју су власти председника владе Милана Стојадиновића већ одштампану ставиле у „бункер“, из тадашњих међународних разлога – да не љутимо Немце.⁴³ Или, како се после 1903. године писало о династији Обреновића, што из незнања што из опортунитета. Или, о пуковнику Драгутину Димитријевићу Апису и друговима после 1917. године.⁴⁴ Или, данас после 2000. године како се писало о улози актера из 1980-их и 1990-их, рату НАТО-а против СР Југославије. У свим наведеним случајевима видимо

---

istorije 1-2/2000, str.151-159, такође у: *Balkanologie* (Paris) VI (1-2) decembre 2002, str.281-285.

- 43 Владимир Ђоровић, *Односи између Србије и Аустро-Угарске у XX веку*, (предговор Радош Љушић), Београд 1992; Vladimir Ćorović, *The Relations between Serbia and Austria-Hungary in the 20th Century*, Arhiv Jugoslavije, Hoover Institution, Institut des studies Balkanique, Beograd 2018
- 44 *Тајна превратна организација. Извештај са претреса у војном суду за официре у Солуну по белешкама вођеним на тајном претресу*, Солун, 1918. О овој тендециозној компилацији где су се мешали документи из истраге и процеса, испуштали или додавали делови, детаљно је писао Милан Живановић. После ослобођења власти су је повукле из оптицаја. Види: Милан Ж. Миловановић, *Пуковник Апис, Солунски процес хиљаду деветсто седамнаесте*, (репринт), Прометеј, Нови Сад 2015, (Предговор : М. Бјелајац, „Мистерија Аписовог признања и даље траје“, стр.VII-XXV; *Обнова Солунског процеса 2-13. јун 1953*, приредили Момчило Исић, Милић Ф. Петровић, Албатрос плус, Прометеј, Нови Сад 2023.

да су се и онда и данас пробијала другачија виђења и на светло дана износили „непожељни“ извори и докази. И онда и данас слична су реаговања „бранилаца истине“ или „лика и дела“. И онда и данас, то је представљало препреку за слободно бављење осетљивим темама, а историчаре доводило у дилему одустати или прећи на мање контроверзне теме.

Притисци нису били само унутрашњи, идеолошки. Они такође долазе из међународног окружења и нису ништа мање идеолошки. То смо само делимично покушали да илуструјемо на претходним страницама. Довољно је поменути да се у неким земљама доносе закони којима се посредно бране одлуке Хашког трибунала за Југославију, а у неким се тек предлажу. Предвиђају се и санкције за оне који их доводе у питање. Оспорава се право на преиспитивање историјских чињеница и околности једног времена. Сутерише се и за будућност да су судови ти који су овлашћени за писање историје, па чак и парламенти својим декларацијама.

На простору Србије данас, а донедавно Југославије, сами смо сведоци како се непрекидно покушавала превазићи она интерпретација прошлости са снажним печатом идеологије, свеједно да ли победничке, комунистичке или помиритиљске у условима сложене државе. Са једне стране могли смо да сведочимо о корацима напред, а са друге о отпорима унутар академских кругова или шире јавности. Као што смо на претходним страницама наводили, приметно је да су постојале хронолошке преломнице које нису биле без утицаја. Година 1980, смрт Јосипа Броза Тита несумњиво је отворила слободнија преиспитивања карактера Другог светског рата са елементима грађанског, преиспитивала се историја решења националног питања у комунистичкој Југославији, уставних и законских решења, посебно у светлу

догађаја на Косову 1981. године. Слом Југославије 1991. и однос „међународне заједнице“ према Србији и Србима условио је нове поделе не само у јавном мњењу него и међу историчарима.

Често смо писали о тзв. контроверзним темама, које су обележиле преко век и по историје српског народа и са њим придружених сродних словенских и других народа. Посебно су нас подстицали на властита трагања за одговорима примењени двоструки стандарди или идеолошки стереотипи. Нисмо били задовољни доминацијом интерпретација које су занемаривале потребу проверљивих и логичких чињеница и укључивање компаративних анализа са мерилима времена у ондашњем свету. Нисмо били задовољни ни слепом применом методолошких модела који су настали на уопштавању емпиријских искустава потпуно различитих, а не сличних друштава (држава). Ти модели су развијани у различитим временима и на различитим странама света, посебно Европе. На овом путу нисмо били ни најмање усамљени, па је навођење неких личних искустава више илустрација токова унутар академске заједнице и рефлекса у јавности.

Већ у нашим првим научним радовима, посредно и чињенично довели смо у питање неколико идеолошки мотивисаних стереотипа, на првом месту о карактеру уједињења („контрареволуционарно“) и улоге српске војске у том и таквом наводном уједињењу.⁴⁵ Стереотип о „контрареволуционарном уједињењу“ подупирао се

---

45 Колико је та стара теза КПЈ жива и колико је рецепција те литературе у иностраној историографији присутна сведочи и недавна књига еминентног америчког историчара: Graydon A. Tunstall, *Austro-Hungarian Army and the First World War*, Cambridge: Cambridge University Press, 2021, s.7, 393, 402. О овоме смо недавно писали за часопис *Токови историје* 3/2023.

бројкама о масовности „Зеленог кадра“ на простору Хрватске и Славоније, неки су писали и масовног и наоружаног до 200.000 људи. Случајно смо у Хрватском државном архиву у фонду 42. домобранске дивизије открили да је из једног извештаја из јесени 1917. била дата процена о 20.000 дезертера који се крију. Штампарском грешком или омашком приређивача исти податак у збирци Јосипа Видмара нарастао је на 200.000, а тако ће га 1980-их поновити и Душан Билацић у својој књизи, уз допуну: „Рачуна се да је било око 200.000 дезертера уочи распада Аустроугарске. То је био врло бунтован сељачки елеменат, усмјерен на насилно разбијање велепосједничких имања. (...) а није било никаквих снага да зауставе ту револуционарну плиму. (...) Народно вијеће (...) позвало је српску војску да успостави ред.“⁴⁶

Користећи се фондовима Народног вијећа СХС видели смо да су нереди, пљачке и палеж трајали неколико дана после проглашења отцепљења од Аустроугарске и да су касније из свих крајева почели да стижу умирујући извештаји како та стихијска провала сплашњава и наступа мир. Страже народног вијећа враћале су ред и мир. Проглашена је амнестија свих дезертера, а сељацима је подељена војна стока. Влада Народног вијећа у Загребу проценила је да је за одржавање реда у Хрватској и Славонији потребно формирати мобилне војне помоћнице од: 165 официра, 4.579 војника, 16 коња и потребан број камиона за сваки одред. То је требала да буде потпора политичким властима. До народа је већ допрла вест да се ствара нова Држава СХС, што је ути-

---

46 Vidmar Josip, Prilozi građi za povijest 1917-1918. S osobitim osvrtom na razvoj radničkog pokreta i odjeke oktobarske revolucije kod nas, *Arhivski vijesnik*, XIII, 1970; Dušan Bilandžić, *Historija Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, Glavni procesi 1918-1985*, Školska knjiga, Zagreb, 1985, 9-10.

цало на смиривање стања. Војне јединице су постепено пристизале са фронтова. Ни те јединице, ни мале снаге српске војске које су хитале на границе према Италији, Далмацији и Барањи, шаљући понегде патроле, водове и ретко чету да манифестују ослобођење, сигурно не би биле снага која би угушила револуцију. Политички немири у току 1919. године имали су друго порекло или исходиште.⁴⁷

Другу националистичку легенду коју смо кроз анализу реалних параметара довели у питање, био је омиљени стереотип у Хрватској о „трговини Далмацијом“ (1920), који је у тој средини поново обновљен 1990-их.⁴⁸ Анализирајући војни фактор са становишта његових основних задатака разоткрили смо последице политичке делатности првака и покрета који су касније (Франковци, Стјепан Радић) промовисани у борце за слобуду и интересе свог народа.

У први мах аутор Бјелајац је у хрватској штампи био подвођен под благи упитник за неке податке о равноправности вера и писама унутар војске (*Вјесник* 1989), али и жртва физички агресивног насртаја новог ХДЗ градоначелника Сплита Онесина Цвитана у паузи скупа о животу и делу Анте Трумбића који се одржавао

---

47 М. Bjelajac, *Vojska Kraljevine SHS, 1918-1921*, Narodna knjiga, Beograd 1988, 31.

48 Tihomir Rajčić, Hrvati i Rapal, *Slobodna Dalmacija*, 16. studeni 2020. Rajčić ističe kao krivca srpski faktor i podvlači „Što znači nemati svoju državu. Trumbiću je prepuklo srce. Skrивене namjere Srbije ...“; Da li bi nešto promenilo da je čitao: „O rješenju Jadranskog pitanja“ – Izvještaj dr Ante Trumbića u općinskom kazališu u Splitu 5. decembra 1920, *Novo Doba* 6. XII 1920; ili M. Bjelajac, *Vojni činici kao dio okolnosti u vrijeme ministროvanja dr Ante Trumbića*, u: *Život i djelo Ante Trumbića* JAZU, Zagreb 1991 (Види: М. Бјелајац, *Дипломатија и војска. Србија и Југославија 1901-1999*, Медија центар Одбрана, Београд 2010, 68-71)

1990. године у тадашњој, још увек ЈАЗУ. Цвитану се није допала аргументација о улози војске и српског фактора у заштити националног интереса на Јадрану. Вероватно му се није допао ни наш фељтон који је излазио целог лета у *Недељној Далмацији* и то баш под насловом „Трговина Далмацијом“.⁴⁹

Освртали смо се и на ревизију која је присутна у писању црногорских историчара. У њиховој аргументацији се користе речи „окупација“, „насилно присаједињење“, „издаја савезника“. Користи се старија литература комунистичке провенијенције, репринти црногорске службене пропаганде из времена рата и првих година живота Краљевине СХС. Упркос литератури, па и нашим радовима, који су утврдили улогу Италије у помагању противника уједињења, односно њеној политици слабљења нове државе СХС на Мирвној конференцији, улога ове силе се даје селективно, избегава се чак и темељна хронологија која је рецимо присутна када се обрађују друге силе (нпр. Француска). Мистификује се распуштање устаничких одреда из 1918/19 који су подржавали уједињење, па и наводна свеприсутност и велика снага српских (југословенских) јединица. Често се испушта пуни назив скупштине у Подгорици 26. новембра 1918. (по новом календару) на којој је већином одлучено о безусловном уједињењу – Велика Народна скупштина Српског народа у Црној Гори. Најчешће се користи „Подгоричка скупштина“ и тиме се прећуткује њен етнички карактер. Жели се избећи чињеница да су Божићну побуну присталица

---

49 Mile Bjelajac, Stara Jugoslavija i “trgovina” Dalmacijom, *Nedeljna Dalmacija*, Split od 17. srpnja do 28. kolovoza 1988; Од насртаја у ЈАЗУ су ме бранили др Петар Стрчић и др Босиљка Јањетовић које сам од раније познавао, а стручно др Гордана Влајчић, наш некадашњи наставник на ФПН у Загребу.

краља Николе угушиле управо саме црногорске снаге присталице уједињења.⁵⁰

О томе ће професор др Бранко Петрановић написати:

„Ослобођен политичког априоризма и притиснут снагом емпирије Бјелајац није могао да се не супростави оном што назива „идеолошким кичем“. Већ је прва студија др Бјелајца о Војсци Краљевине СХС 1918–1921. означила победу критичке мисли о оцењивању улоге војног фактора у стварању прве југословенске државе и положају војске у новом систему. Деценијски дуга, све до овог Бјелајчевог првенца, у југославенској историографији преовлађивале су идеолошке предрасуде о војсци као искључиво репресивној сили, потцењивањем њене улоге у одбрани граница младе државе. Бјелајац је разбио митологију о „окупационој војсци“ западно од Дрине и северно од Саве и Дунава, српским официрима као спроводницима насиља, носиоцима чизмашког менталитета и примитивизма. Растерао је идеолошке магле које су биле прекриле улогу војске у догађајима везаним за уједињење и одбрану граница.“⁵¹

Прихватајући као чињеницу да се током Другог светског рата на тлу Југославије водио и грађански рат, посебно између два ривалска покрета отпора, а с друге стране проблем цивилне управе под окупацијом, те карактер квислиншких творевина, били су довољан изазов

---

50 Dimitrije Vujović, *Ujedinjenje Crne Gore i Srbije*, Titograd 1962; isti, *Podgorička Skupština*, Zagreb 1989; Šerbo Rastoder, *Janusovo lice istorije. Odaabrani članci i rasprave*, Podgorica 2000; *Uloga Francuske u nasilnoj aneksiji Crne Gore*, (priredio i pogovor napisao R. Šerbo), Podgorica 2000; Srdja Pavlović, *Balkan Anschluss. The Annexation of Montenegro and Creation of the Common South Slavic State*, Purdue University Press 2007.

51 Бранко Петрановић, *Историографија и критика*, ЦИД, Подгорица 1997, с.230

да се можда и наивно укључимо у расправе својим прилозима. Писати о Милану Недићу (1992), или наводити чињеницу да су у пролеће и лето 1941. настала два покрета отпора (1979), те да је у многим крајевима још од априла месеца било спонтаног отпора терору, изазивало је различите реакције. Од директне цензуре (1979) до идеолошких дисквалификација за биографију о Недићу. Замерало нам се не толико на самом тексту, где је можда по први пут истакнута граница између међународно правног легалитета његове позиције и колаборације, већ због учешћа у пројекту који га је уврстио у „100 знаменитих Срба“. Данас је згодно и „антифашистички“ аплаудирати откривању споменика професору Правног факултета др Живојину Перићу у његовом родном крају. Перић је био истакнути сарадник окупатора 1916–1918, када је у мају побегао у Швајцарску где је до слома Аустроугарске промовисао њену пропаганду насупрот Српском новинарском бироу у Женеви. Помилован враћа се, али у Другом светском рату ево га опет у Влади народног спаса, подржава генерала Недића и поново на време бежи у Швајцарску. Овај пут се није вратио у земљу. Историчари којима је Живојин Перић неспоран, били су лаки на перу да протестују против преношења мошти кнеза Павла Карађорђевића у Србију кога етикетирају да је „фашиста“ или „издајник“.⁵²

Ранија преиспитивања победничке интерпретација чинилаца из Другог светског рата падала су на леђа онда старијих еминентних историчара Јована Марјановића, Бранка Петрановића и Андреја Митровића, и до тада мање познатих Веселина Ђуретића и др. После

---

52 *Наше патње и наше борбе*, Женевска штампарија „Уједињење“, Женева 1917, репринт *Прометеј*, Нови Сад 2020, Предговор: М. Бјелајац, У времену које нас збуњује исхитреним закључцима о (бе)смислу Југославије, с.19-20.

слома СФРЈ стасала је нова генерација која се посветила историји Равногорског покрета генерала Михаиловића. Приређена су вредна издања настала на изворима и до тада неприступачној емигрантској литератури. Мора се приметити да је део њих отишао у крајност нове идеолошке интерпретације. Слично се догодило и у другим новоствореним државама, бившим републикама СФРЈ. Данас, могли бисмо рећи трећа генерација историчара слободније истражује и даје академски избалансиране оцене свих учесника Другог светског рата, укључујући слику окупатора.⁵³

У српској историографији постоји још један тренд на који, и кроз призму властитог искуства, морамо да укажемо. Код појединаца постоји спремност да се по сваку цену следи ненаучна него политичка коректност. Ово је присутно и у току скорашњих дискусија о Србији у Првом светском рату и начину на који су се те годишњице обележавале у свету и код куће. Паушално замењује аналитичко, па и у смислу квантитативне анализе данашњег броја заступника старе (1919–1939) и нове ревизије (1994–2014), а шта тек рећи о коришћеним изворима. Просто је тешко не упитати се да ли су и колико критичари пажљиво прочитали оно што наводе ако нису уочили десетине примера прекрајања докумената или да су хипотезе спекулативне ван историјског контекста.

Да ли је „конкурс“ за српског „Фрица Фишера“, који је најавио сада покојни немачки историчар Холм Зундхаусен, 4. јула 2014. године у Берлину, навео неке да се кандидују? После релативизовања Фрица Фишера преко књиге Кристофера Кларка и сличних, желећи да

---

53 Александар Стојановић, Милош Тимотијевић, Алексеј Тимофејев, Давор Стипић, Љубинка Шкодрић, Милутин Живковић, Раде Ристановић, Радосав Туцовић, Небојша Стамболија, Немања Девић, Драган Цветковић, Ненад Антонијевић и др.

замагли непријатна сазнања о немачкој одговорности коју је на изворима утврдио још Херман Канторовиц у вештачењу о одговорности 1914. (Рат се хтео по сваку цену!!!) или најкомпетентнијих сведока аустроугарске одговорности, он ће поручити српским историчарима:

„Значај величанствене књиге је пре свега у томе што се он критички бавио сопственом, немачком прошлoшћу. Можда је то једнострано становиште, због кога је књига наишла на велике отпоре, али је оно било неопходно, неизбежно и заступано у правом тренутку. Где је српски Фриц Фишер?⁵⁴ Успут, однело би много просто-ра ако би сад ишли од става до става како се Зундхаусен носи са „антиревизионистичком реториком у Србији“ или како се игра истргнутим цитатима или прозива оне историчаре за сумњиву коректност, посебно ако су своје налазе објавили у немачким издањима. За Зундхаусена је сумњиво тврђење и сви, и нови и стари, аргументи да српска влада 1914. није желела рат са Аустроугарском. А друга страна? Подсетимо оне којима је блиско ламентирање Зундхаусена да је у време Фишера средња струја у Немачкој признавала да је Немачка повела рат, али превентивно. Није им био потребан доказ да су се друге силе заиста спремале за тај нападни рат ни када је то имало да буде. Царска Немачка се једино водила политиком, као и Аустроугарска, да би са протоком година њихове шансе биле слабије да их савладају, али не у одбрани већ у офанзиви!⁵⁵

---

54 Aleksandar R. Miletić: 1914 Revisited. Commemoration of the WWI centenary in Serbia, in: *Multunk, Journal of Political History*, 2016, Special issue, Memory and Memorization of WW I, in Eastern and Southeastern Europe, 31; Holm Sundhaussen, Sarajevski atentat, Srbija i duh 1914, Pešćanik.net 25.11.2014 (preveo M. Marković)

55 Jack Snyder, *The Ideology of the Offansive. Military Decision Making and the Disasters of 1914*, Cornell University Press, Itaca and London, 1984

Неки су се охрабрили и без довољно знања кренули у оцењивање најновијег таласа ревизије узрока Првог светског рата и самих почетака. Губећи из вида (да се послужимо изразом који они користе) сложеност и дуготрајност истраживања у самој историографији, промене историјског контекста у коме се то обавља, спремни су на олаке оцене, да не кажемо етикете. Тако је српска историографија, сви они прилози, књиге и дискусије којима се расправљало о новом таласу ревизије у свету олако добила оцену „историцирање параноје“. Упркос томе што нас један од критичара хвали као „великог историчара“, наша књига *1914–2014: Зашто ревизија?* оцењена је управо као израз такве непотребне параноје, истичући да он верује у супротно и да се не слаже. У аргументацији доказује да су у Србији кренули у оцене Кларка и других не читајући поменуте књиге, док је он све то узео да прочита. Нечувено! Користећи нејасне фразе критички помиње да се инсинуира да је ревизија оцена о Првом светском рату увод у ревизију оних о Другом светском рату.⁵⁶ Да је пажљивије читао видео би да је то била реакција на писање немачког недељника *Шпигл* и реакција немачко-британског историчара Џона Рела (John Rehl), великог znalца политике Вилхелминске Немачке. Опсесија Версајским уговором је била присутна у врху савремене Немачке после уједињења. О овоме постоје извори и литература. Занимљива је арогантна оцена о историчарима који су пре њега провели године над књигама и пратили трендове који су почели још

---

56 Гостовање др Данила Шаренца на Brownbag Seminar Series Winter Seminar 2021/2, University of Graz, „How to Historize a Paranoia: Serbia's Defence against the Revision of History“ (<https://www.youtube.com/watch?v=uaziTV5YVrA> приступљено 24. новембра 2023)

1994. Ово јесте један добар пример како се неки припадници долазећих генерација односе према баштини.

Паушалном оцењивању, без нуђења ваљаних аргумената, склон је још један од присташа „савремене методологије“ и читања без „претходних предрасуда“. Иста књига (*1914–2014: Зашто ревизија?*) код њега је поменуто као хвале вредан допринос у време обележавања стогодишњице 2014, али јој је мана што се аутор није користио методом једне друге историчарке, именом Дубравке Стојановић. Не наводе се детаљи или делови књиге где би то имало поменуто сврху, али аутор текста вероватно сматра да је коришћењем у јавности познатог имена рекао довољно и о нама и о себи.⁵⁷ Требало је по претходној сугестији да прихватимо суд колегинице Стојановић, изречен у њеном разговору за радио програм *Пешчаник*, да „већи део проблема да се прихвате контроверзе о Првом светском рату произилазе из чињенице да српска јавност и традиционални историчари (*mainstream*) нису свесни развоја у савременој англосаксонској, немачкој и француској историографији“ и да се у тим побројаним модерним историографијама не могу сложити са тезом о есклузивној немачкој одговорности, али то је нешто што овде људи не могу да схвате.“⁵⁸

---

57 *Aleksandar R. Miletić: 1914 Revisited. Commemoration of the WWI centenary in Serbia*, in: *Multunk, Journal of Political History*, 2016, Special issue, *Memory and Memorization of WW I, in Eastern and Southeastern Europe*, 5-32, 19

58 Исто, 19. Такође, устврдиће: „The Serbian scholars' inability to accept a more relaxed and often self-questioning stance of these national historiographies comes from their own state of mind which does not include self-critical reflections in the realm of the national history. While assessing the work of foreign authors, they were reading it using their own distorted lenses. Only from this perspective could alternative historiography interpretations be

После овако преког суда о капацитету српске историографије и њеног наводног непознавања трендова у свету, можемо додати да изгледа залуд сво оно прецизно излагање управо из те исте сугерисане литературе, све оне анализе полемика у часописима и зборницима и сви прегледи ставова који су дати, са пажљивим идентификовањем појединаца који су се приклонили новој ревизији и њиховим аргументима. Узалудне су анкете Би-Би-Сија међу корифејима овог истраживачког поља где већина са правом остаје на старим позицијама, узалудне све конференције где су они наступали. Суд о српским историчарима се код једног броја оцењивача неће променити.⁵⁹

Подсетимо, прве реакције на појаву Кларкове и сличних књига нису дошле од „параноичне“ српске историографије, већ од зналаца из поменутих земаља укључујући Немачку и Аустрију. Ти зналци, хтели то наши критичари да виде (или знају) су у већини, а помодни су ипак мањина, али тиражи (спонзорисани преводи) су незамисливи и неупоредиви са претходном продукцијом и одговорима на ревизију. Код помодних нећете наћи још један, нови корпус извора који разоткривају праву природу аустроугарског ултиматума у који су пажљиво уграђени елементи да се Србија нападне и у случају да њена влада прихвати све тачке ултиматума без резерве. Нећете наћи ни покушаје потпуковника Аписа да спречи атентаторе. Речима једног старог К. у. К. дипломате – нису они били наши непријатељи већ ми њихови. Како је писао историчар Иштван Деак, Аустроугарску су раздирале унутрашње силе и национални

---

perceived as nothing more than a politically inspired conspiracy against Serbia.“

59 М. Бјелајац 1914-1918: *Зашто ревизија?* (2019) 290-294

покрети унутар свих народа, а посебно између Немаца и Мађара, и после 1848. једино је војска држала на окупу.⁶⁰

У још једном раду који претендује да буде резиме стања 2014, када је реаговање на ревизију у питању, посебно у Србији, сугерише се следеће: „У српској јавности се ствара утисак да је реч о својеврсној завери која има за циљ да се ратна кривица припише искључиво Србији. Заговорници оваквог приступа губе из вида да је у историографији веома тешко постићи сагласност о тако сложенем питању какво је Јулска криза као и да унутар сваке од европских и светских историографија делује више различитих школа. Довољно је поменути 'рат' генерација.“⁶¹ На овом месту, уместо коментара, могла би се ставити напомена да је најеминентније име „нове“ генерације Кристофер Кларк у свом делу волшебно изоставио „Јулску кризу“, а Фишера једва да је поменуо.

Када понестане аргумената за стручну, аргументовану полемику и у овој, као и другим темама, примећујемо паролу и паушалне оцене. Полемика је на страницама *Токова историје* започела поводом приказа и критике предговора и прилога неколицине аутора у зборнику *Sarajevo 1914. Sparking the First World War*. Историчар Џон Заметица је с правом указао на тезе које се провлаче и паушалне оцене, насилне симетрије.⁶² На

---

60 Istvan Deak, *Beyond Nationalism. A Social and Political History of Habsburg Officer Corps 1848-1918*, Oxford University Press, New York and Oxford 1990

61 Olga Manojlović Pintar, Danilo Šarenac, Prvi svetski rat – uzroci, posledice, sećanje, *Danas*, 22 januar 2014, dodatak novini Beton; Peščanik, 26. januar 2014

62 Mark Cornwall (ed.), *Sarajevo 1914. Sparking the First World War*. Bloomsbury Academic, London, New York etc 2020; John Zamecica, *The Elusive Balkan Spark: 28 June 1914, Again and Always, Tokovi Istorije* 3/2021, 297-334

ову критику, један од критикованих аутора, др Данило Шаренац, узео је у одбрану не само свој део већ и друге двојице историчара, Марка Корнвола и Андреја Рахтена из Словеније. Убеђен у исправност свог приступа, др Шаренац поред примедби на културу дијалога, има и политичку квалификацију или инсинуацију о „неопходности да се разлози националне политике ставе у други план када је реч о расправама о Сарајевском атентату и Јулској кризи“. Још једном је потврдио свој став „да њега не дотиче да Србију третира као невиног посматрача са стране у кризи 1914. нити лакоћа и стереотипи са којима неколико страних историчара приступа српској предратној историји. Ја сам одлучио да не превидим српске територијалне амбиције према Босни.“⁶³ Упућеном читаоцу, који има слику народних покрета унутар Аустроугарске, њихових политичких тежњи још од 1878, а поготово после новог курса у Хрватској од 1906, реакције на Анексију и одјека Балканских ратова на које власти реагују репресијом, поставља се питање да ли је „цела истина“ коју заступа др Шаренац амбиција Србије за територијалним проширењем или се ради о двосмерном процесу, жељи Југословена и Срба из Монархије за ослобођењем и уједињењем. Па то је ваљда и суштина Младе Босне и других покрета, корен атентатима широм земље. Зашто је то већи проблем за Монархију од држања Мађара које заокупља престононаследника Фердинанда.

Следио је још један утемељен одговор др Заметице. Поново је указао на контрадикције заклањања др Шаренца иза познавања српске војне историје и ратних планова, где и сам наводи да није било офанзивног пла-

---

63 Danilo Šarenac, A disturbing revisiting for the Centenary. My reply to Mr. John Zametica, *Токови историје – Currents of History*, 3/2022, 297-306

на већ само дефанзивног према Монархији. Свој одговор искористио је да поново разјасни која је то поставка коју замера самом приређивачу зборника Марку Корноволу и одбија Шаренчево читавање. Заметица је веома јасно истакао да замера Корноволу да је редуковао контекст испуштањем и да је дефинишући позицију зборника написао да књига „преиспитује важност Јужнословенског питања као једног од главног узрока тог рата“.⁶⁴

Полемике је водио и професор др Радош Љушић поводом приговора на његову књигу о Гаврилу Принципу (2014).⁶⁵ Књига је својим садржајима о одговорности „Београда“, па и владе Србије, свакако била у тренду који је пожелео Зундхаусен. Ефекат је постигнут бар на „домаћем терену“, јер је аутор у брзом одабиру извора ипак правио превиде о њиховој поузданости, с обзиром на време и околности у којима су настајали. У историографији су одавно уочени фалсификати које су чинили аустроугарски органи када су дошли у посед бланко формулара, па и печата, али кривотворење је настављено и после друге окупације Србије (Југославије) 1941–1945. Само два мала упита у прилог, ко и када шаље извештаје министру Протићу, да ли Туцаковић или Јездић, ко је и када био на челу округа, или до када је мајор Коста Тодоровић био на положају као обавештајни официр? Примити сведочења која су оптужени износили пред разним судовима здраво за готово? Накнадне мемоаре или сећања не пропитивати, већ „може се прихватити“?

---

64 John Zametica, 1914 Revised: Evidence vs. Sophistry, *Tokovi istorije*, 1/2023, 277-290, 280: „in which he says that the book he edited 'reasserts the importance of the Southern Slav Question as a major cause of the war'“

65 Радош Љушић, *Принцип Гаврило (1895-1918). Оглед о националном хероју*, Вечерње новости, Београд, Октобар 2014

Мада је у полемици помињано и прво издање наше студије о ревизији, вероватно би још релевантнији био дводеценијски рад историчара Џона Заметице, објављен три године касније.⁶⁶ Он би многе обновљене дилеме или претпоставке аутора књиге о Принципу ставио *ad acta*. Подсетимо, за Заметичину књигу ће један од корифеја историографије о Првом светском рату професор Хју Строун (Hew Strachan) написати: „Још од Дедијерове *The Road to Sarajevo* 1967. није било књиге такве снаге и убедљивости која је посвећена теми једног од најважнијих аспеката избијања Првог светског рата.“⁶⁷ Заметица је пажљиво расплитао ко је утицао на италијанског историчара Албертинија и касније пратио рецепцију и утицај до данашњег дана, да не помињем друге мање звучне трагове. Поступак са изворима је био доследан. О томе сведочи обим библиографије од 30 страна великог формата и ситног слога.

Љушић пренебрегава изворе на које су указали Милорад Екмечић и Андреј Митровић, а који сведоче да је рат, без обзира на Сарајево које се „наместило“, био већ зацртан за јесен 1914. Да ли би тада Србија капитулирала или би изабрала отпор, не знамо. Да ли би било мање жртава што је у средишту ламентације Љушића, ни то не можемо знати. Ни преломнице какав је био 27. март 1941. године не могу да се разумеју ако се не познају стварни планови непријатеља Југославије и политички (7. јули 1940) и војни (октобар 1940). Једнако је са карактером ултиматума од 23. јула 1914. године.

Влада Србије је према аутору знала за припрему атентата и имала још времена да упозори Аустријанце.

---

66 John Zamecica, *Folly and Malice. The Habsburg Empire, the Balkans and the Start of World War One*, Shephard Walwyn, London 2017, pp766

67 Извод из рецензије одштампан на корицама књиге

Пашић је иако је знао за атентат (према историчару Бледу)⁶⁸ млако обавестио Беч, „недовољно строго“ преко Јована М. Јовановића, „предузео је мере али недовољне да спречи атентаторе ... Јовановић тврди да је на своју руку посетио Билинског, дакле без знања Пашића (што је тачно – М.Б). Председник српске владе имао је довољно времена да од њега захтева да предузме овакав корак на Ballplatz-у (у ориг. –М.Б), како је тврдио министар Велитар Јанковић, коме би требало поклонити поверење.“ (с. 316). Зашто *поклонити* када објављени извори првог реда и коментари у поменутој литератури апсолутно искључују да је Пашић знао за акцију Јовановића. Али, за његову акцију код Билинског су и те како знали у Бечу. Јовановић је само од једне особе могао да добије информацију и налог, као што га је с друге стране добио Ђуро Шарац, да спрече покушај атентата.⁶⁹ Сличну претпоставку о томе како је аустроугарски обавештајни пункт у Земуну („Глиша“) добио и проследио 17. јуна готово тачну информацију да су завереници прешли, историчар Мирослав Перишић ставља у исти контекст – спречавање атентата.⁷⁰

68 Jean-Paul Bled, *L'Agonie d'une Monarchie. Autriche-Hongrie, 1914-1920*, Tallandier, Paris 2014, 65. Блед без навођења извора, али се они наслућују, наводи: „Захваљујући доушницима из Црне руке, Пашић је на крају сазнао за планирани напад. Али, када је наређено да се пресретну завереници на граници Србије и Босне... Остао је дипломатски пут. Српски министар у Бечу је изгледа упозорио грофа Билинског на ризике које је Фердинанд преузео посетом Сарајеву.“ Ову верзију 2012. објављује Кларк уз напомену да су то „индиректни докази“. Корен је у међуратној литератури и историјски демантованој изјави министра Љубомира Јовановића 1924. Више детаља види: М. Бјелајац, н.д. 59-74

69 Ј. Заметица, н.д. 408-421; М. Бјелајац, н.д. 59-80

70 М. Перишић, Сарајевски атентат: неразјашњена питања, у: *Године које су промениле свет Први светски рат у историји и исто-*

Љушић не спори да је рат изазвао немачки и аустроугарски империјализам, али организацију атентата дели на равне части између младобосанаца и српске обавештајне службе која их је „организовала, снабдела оружјем и пружила логистичку подршку“; „Србијанска влада је сазнала за атентат са закашњењем и предузела је мере да га спречи, али се показало да је закаснила и да су мере биле недовољне. Имајући у виду ове чињенице, истичем да одговорна влада није смела да допусти да је деца уведу у рат који није желела и за који није била спремна; Одговорност Србије не односи се на идеју, организацију и извођење Видовданског атентата (ако се Апис може изузети из ове радње) али је одговорна што није предузела све мере да заустави атентаторе, чиме би показала одговорност, опрезност и озбиљност у намери да заштити сопствену државу и народ.“

Једна од најдрастичнијих оцена изнесена у књизи о Принципу је она која повезује Аписа и српску владу: „Када су србијански организатори и Апис, под притиском владе (SIC!), послали Ђуру Шарца у Брод да убеди Илића да обустави рад на атентату...“ Љушић на истом осетљивом месту неколико пута понавља – „одлука Београда“.⁷¹

На, и по нама, некритичке закључке, реаговао је историчар из Бања Луке Боривоје Милошевић, али уместо дијалога продубљеним аргументима, читаоци су могли да сведоче о доцирању старијег у дезавуисању млађег.⁷²

риографији, зборник радова, Андрићев институт, Андрићград 2019, 70-71

71 Р. Љушић, н.д. 186-187

72 Радош Љушић, Ултиматуми Србији и данас су болни као онај из 1914, *Вечерње новости*, 14. децембар 2014; Боривоје Милошевић, Младобосанци нису били пуки београдски пиони, *Политика*

Ми ћемо, без даљег детаљисања, само истаћи да је услов свих услова био да је то српска влада знала пре атентата, али није. Каснији Пашићеви аутографи су на документима из времена када је кренула истрага после атентата. Тешко ће опстати прича да је министар Протић или било ко знао пре за контакте Цигановића, Танко-сића и младобосанаца у сврху атентата.

Трендови преиспитивања заједничке државе Југославије

Период 1980-их карактерише и заострена дискусија између протагониста националних историографија у Југославији. Тада је тачно уочено да је довођењем у питање револуционарне догме угрожаван сам опстанак државе.⁷³ У једном тренутку, посредовањем СКЈ, поново су се окупили југословенски историчари у напору да се обнови некадашњи пројекат историје југословенских народа. Учесници скупа у Загребу разишли су се са извесним оптимизмом договоривши конкретне активности, но та акција је утихнула пред налетом нове стварности.

У националној еуфорији која је захватила српско друштво после косовске побуне 1981. године и клими све слободније ревизије митова дошло је и до различитих трендова како у односу према искуству Југославије, тако и у интеракцији са страним историографијама. Доминирале су теме преиспитивања Другог светског рата, грађанског сукоба, злочина над цивилима, теро-

---

24. децембар 2014; Радош Љушић, Повесничко тра-ла-ла, *Политика* 6. јануар 2015; Боривоје Милошевић, Принцип није клечао, *Политика* 21. јануар 2015; Радош Љушић, Неопрезна србијанска влада и „наивна српска деца“, *Политика*, фебруар 2015

73 Ivo Banac, *Dissolution on Yugoslav Historiography*, in: *Beyond Yugoslavia, Politics, Economics and Culture in Shared Community* (S. Ramet, Lj. Adamovic, eds.) Westview Press, 1995, 39-65

ру комунистичког покрета над пораженима. Био је то тренд компатибилан са еуфоријом преиспитивања у источноевропским земљама после слома комунизма. Једну крајност заменила је често друга крајност.

У сам сумрак СФРЈ на српском простору настају две респектабилне синтезе о развоју југословенског покрета, стварању заједничке државе и о Србији у Другом светском рату.⁷⁴ Екмечићева књига је представљала збир домета историјске и сродних наука, као и ауторових вишедеценијских истраживања. Један од приказивача тог дела истако је да Екмечићев „модел проучавања јесте покушај стварања једне ‘тоталне историје’ у којој се спознаја времена гради равномерним слагањем слика из политичког, економског, друштвеног, духовног и обичајног живота на овим просторима, који су током свог трајања, сачињавали јединство мотива и онда када су југословенску целину разбијали и када су је спајали.” Провокативна књига која традиционалном „како” надређује модерније историјско начело „зашто”.⁷⁵ Петрановићева књига била је одговор на почетак једностране ревизије историје Другог светског рата, на једној страни, и ушанчених бранилаца „истине о НОБ-у” на другој.

Када читалац погледа нпр. списак литературе у књизи Холма Зундхаусена *Историја Србије од 19. до 20. века*, Петрановићеву монографију ће још и пронаћи, али од свих Екмечићевих радова понуђена је само његова књига *Ратни циљеви Србије 1914* (1973). Потражи ли Екмечића у индексу имена, то ће га довести на страну 228, где ће пронаћи реченицу: „Године између

---

74 Милорад Екмечић, *Стварање Југославије 1790-1918*, том 1-2, Просвета, Београд 1989; Branko Petranović, *Srbija u Drugom svetском ratu 1939 – 1945*, VIZ, Beograd 1992.

75 Dubravka Stojanović, Dr Milorad Ekmečić, *Stvaranje Jugoslavije 1790-1918*, *Tokovi* 1/1990, str. 256-262.

1903. и 1914. сматрају се ‘златним добом’ парламентарне демократије у Србији, када се земља развила у једну од ‘најдемократскијих држава на свету’ атрибуирану (нап. 299) овом писцу и његовом волуминозном делу *Стварање Југославије*. Но, тако „представљена” књига одмах је дезавуисана као и сам аутор, поклоник „мита о златном добу”. Мита који није у сагласности са радовима Дубравке Стојановић и Олге Поповић-Обрадовић, којима се после тог кратког навода даје далеко шири простор, индикују чланци и монографије, једнако као и у регистру литературе. Тиме су дезавуисани не само Екмечић, као нерелевантан, него и други српски историчари као Димитрије Ђорђевић и Андреј Митровић.⁷⁶

На српској страни код дела историчара евидентан је напор да се научно докаже да је Југославија била грешка, да су Срби губитници, да је силна енергија утрошена у пројекат без резултата и да су они били највеће жртве 20. века. Уместо захвалности оних којима су највише учинили – дочекали су издају. Ову тенденцију је у једној прилици коментарисао професор са Универзитета Саутемптон (Southampton) Стеван Павловић рекавши да они који заговарају да је победничка Србија требало, као Румунија или Грчка, да створи „Велику Србију”, заборављају да ова последња са својом „Мегали идеом” није успела и да је претрпела пораз. Он сматра да се занемарује да је југословенска опција српских лидера била и прагматизам и идеализам, да се занемарију све могућности које је тај шири оквир нудио свима па и Србима, те беневољентан однос међународне заједнице, чак и у време комунистичког режима. Узрок оживљавања извесних

76 Koristeći knjigu D. Stojanović, *Srbija i demokratija 1903-1914*, Beograd 2003, str. 7. Zundhausen preuzima njenu fusnotu za Ekmečićev navod, ali tog navoda nema u izvornom radu M. Ekmečića, tom 2, str. 546, kako se navodi kod oba autora.

романтичарских заноса карактеристичних пре за 19. век види у ширини трагедије која је највише погодила Србе, недовољним знањима о прошлости Југославије, посебно Краљевине и редуковања њеног трајања на национално (политичко) питање. „Међуратни период је био покушај да се живи уз помоћ превладавања разлика.” Закључак овог историчара је да превладавање празнина у знању о југословенској прошлости не може бити постигнуто само вољом Србије, већ на панјугословенској основи.⁷⁷

Ни академска издања, а тек публицистика, нису имуне од симплификација у којима се заборављају корени тежње и носиоци идеје, у геополитичком смислу, за већом и стабилнијом државом од српске краљевине. „Грандоманија“ регента Александра Карађорђевића је превагнула, хтео је наводно да буде краљ велике државе. Подсетимо, његов ратни проглас из августа 1914. године редигује Влада (Пашић) и додаје Словенце. Програм ослобођења и уједињења расправља Народна скупштина. Радило се о становишту да је на Балкану неопходно створити једну сразмерно велику државу. О томе је Пашић 14. октобра 1914. експлицитно рекао:

„Била би несрећа за мир Југоистока ако се стварају мале државе, јер ће се неприметно увући у стране интриге које ће сејати неповерење, завист и мржњу. За мир на Југоистоку и у Европи новој, потребна је јака једна држава.“

Овакво виђење имало је своје упориште и може се разумети да је проистицало из искуства историје Бал-

---

77 Интервју Д. Ђокића са Проф. Павловићем: *Histories behind the names: an interview with Stevan K. Pavlowitch, Journal of Southern Europe and the Balkans*, vol.4, No.2, 2002, 121-122, 124.

канског полуострва 19. века, па се у трунутку Првог светског рата настојало да се таква историја превазиђе.⁷⁸

О историји писања „Историје српског народа“

Истраживачки напори, покушаји писања синтеза и постепено настајање вишетомне *Историје српског народа* током 1970-их отварали су врата за наступање нове генерације историчара 1980-их, такође и ширењу тематског распона и примени нових погледа. Историчар Димитрије Ђорђевић нас подсећа да се идеја јавила 1966, седам година после обуставе пројекта *Историја народа Југославије* (1959) када су већ сви осим српског народа прионули на писање националних историја. Пројекат СКЗ се појавио у лошем политичком тренутку (1966) када је све “великосрпско” било сумњиво те је био политички проскрибован и осуђен у зачетку. Пројекат је оживео 1971. у време „либерала”.⁷⁹ Академик Андреј Митровић, један од носилаца овог пројекта, подвукао је два важна доприноса ове едиције: „Доба у којем је едиција настала надвишено је најпре тим што се у пресудној мери успело одупрети насртајима ваннаучног, првенствено захтевима за партијношћу, за потчињеношћу политичким натциљевима наметаним од једне владајуће партије ... Упоредо, одупрло се, бар у знатној

---

78 Андреј Митровић, *Србија у Првом светском рату*, СКЗ, Београд 1984, 98; М. Екмечић, *Ратни циљеве Србије 1914*, 416; М. Бјелајац, Балкан балканским народима или Балкан империјама: како до мира и просперитета, *Политика националне безбедности*, Година XI, vol.19, бр.2/2020, с.9-38. Савременици могу да виде да је дробљење Југославије, као и у Другом светском рату, водило страдању народа и губљењу мира и стабилности. Перманентно кризно жариште и готово колонијална управа у свакој од новонасталих државица.

79 М. Ђорђевић, *Ожиљци и опомене*, СКЗ, Београд 158-160

мери, и мање видљивим, али емотивно врло насртљивим некритичким, добрим делом митоманским ... садржајима националистичке историјске свести. ...Емпиријско, иначе само по себи врста критичне разумности, није довољно ... потребно је надограђивати” у складу са научним поступцима развијеним у историји 20. века. Не само да су допуњена непостојећа знања новим истраживањима “Историја дужа од хиљаду година приказана географски и политички расута ... посредством богатих садржаја с нагласком на политици, али и с обрадама привреде и друштва, посебно и културе, реч је о неоспорном подвигу узето и у међународним оквирина.”⁸⁰

Историчар Душан Батаковић ће за до тада највећи српски пројекат у историографији навести да се под патронатом академика Радована Самарџића⁸¹ мудро застало на години уједињења, стварању заједничке државе Срба, Хрвата и Словенаца. Он је то видео као начин да се избегне идеолошки подобна интерпретација историје у Краљевини, грађанском рату и социјалистичкој Југославији.

Чини нам се стога да су нека скорија, олака одбацивања вредности пројекта *Историја српског народа* (СКЗ) превидела разлоге и хронологију његовог настајања, али и важне доприносе.⁸²

---

80 А. Митровић, *Пропитивање Клио*, Београд 1996, стр. 63-65

81 Душан Т. Батаковић, *Слике модерне Србије: домети, ограничења, оспоравања, поговор у: Холм Зундхаусен, Историја Србије од 19. до 21. века*, ЦЛИО, Београд 2009, 560

82 М. Јовановић, Р. Радић, н.д. 52-54. Јовановић, наводећи године излажења књига ове едиције и упоређујући их са годинама изласка неких иностраних издања у духу социјалне историје или постмодерне, закључује да се радило о “пројекту који и концептуално, и проблемски, и у односу на дескриптивну експликацију резултата, представља апсолутну апологију традиционалног позитивистичког разумевања циља и сврхе историографског

Године 1995. обновљена је идеја да се *Историја српског народа* настави са новом VII књигом у три тома *Историја српског народа у 20. веку*. Ова историја је према „Елаборату за израду пројекта“ имала да се настави на VI књигу која се завршавала 1918. годином и стварањем Југославије. Пројекат је предвиђао три књиге: Краљевина Југославија, Други светски рат, Социјалистичка република.⁸³ Тадашње руководство СКЗ прихватило је предложену концепцију, рокове и финансијски план. Рукописе је требало комплетирати за седам година, дакле до 2002. године. У елаборату се истицало да је приређивање ове историје важан културни чин, „имао би улогу у подстицању даљих проучавања на подручјима хуманистичких и друштвених наука, упоредо имао би важно место у образовању, стекао важност за друштвено, јавно мишљење и задовољио занимања шире публике.“

Обрада тема требало је да буде сагласна са савременим појмом научности, надилазећи сваку врсту партијности. По својој природи *Историја српског народа* би била синтеза општег типа, заснована на начелном

напора”. Ову оцену ће касније мало ублажити, признаће носиоцима тежњу ка синтези – ”без сумње вредан прилог и напор једног покољења историчара’ – претворио се у тријумф парцијалног над синтетичким.” То парцијално ће видети у различитости квалитета одељака и књига, па и у идејном концепту “Реч је о несумњиво драгоцену књизи као извору многих и вредних података” (стр.75)

- 83 Према сачуваној документацији, елаборат и записници са састанка уређивачког одбора, руководиоца пројекта и писац елабората био је академик Андреј Митровић, уредници сваке од три књиге др Љубодраг Димић (Краљевина Југославија), др Милан Ристовић (Други светски рат), др Миле Бјелајац (Социјалистичка република), уредник подручја културе др Новица Петковић, уредник за илустрације др Миодрaг Б. Протић. Руководилац Комисије за карте и скице у раду ће учествовати када је реч о пословима из његове надлежности.

схватању о целовитој историји. Обрада је требало да обухвати све основне историјске садржаје, друштво, демографију, културу, привреду, политику, деловање истакнутих појединаца у два по природи различита периода, један до 1941. године и други после 1945. Ради јасноће и сигурнијег путоказа, поред принципа примењених у изради ранијих томова, било је разложено унутар сваког тематског сегмента шта би требало да обухвати. У сегменту „Међународна политика“, на пример, треба обрадити учешће Срба у спољној политици, српског доприноса спољнополитичкој доктрини, места земље у мрежи међународних односа и политичко дипломатске праксе. У другој књизи (1941–1945) требало би представити особености по српски народ разграђивања заједничке државе, нов политички и правни положај са демографским последицама због уништавања или расељавања, заробљеничке логоре, принудни рад у земљи и Немачкој, привредну експлоатацију, преживљавање културе и др.

Садржаји би обухватили не само историју Срба у Југославији, већ и српске мањине у суседним земљама и српске економске и политичке емиграције, како оне од пре 1914. тако и оне после. Тежиште је свакако било на Србима у оквиру југословенског подручја и државе и томе је требало дати највећи простор. Такође она је одређујућа код издвајања најважнијих процеса, појава, збивања и рада истакнутих људи, односно код налажења хронолошких решења.

Тада је у поднетом елаборату Управном одбору СКЗ по питању извођача било предложено: „Писци ће бити изабрани из реда наших најпознатијих стручњака, с тим да се посао у основи повери афирмисаним представницима средње и средње-млађе генерације. Ово начело је поштовано код избора уредника појединих књига.“

Упркос великој литерарној основи, пројекат је антиципирао додатна истраживања у земљи и свету за све оне теме које нису до тада обрађиване.

Занимљиви су и спискови сарадника за поједине целине унутар ширих тема или хронологије. Изузев за језик и културу где су у првом плану били истакнути академици, видимо да су за све друге области били предлагани тада млађи, а данас већ изузетно потврђени и плодни аутори управо на тим темама.

Овај започети пројекат за који је СКЗ тада тражила потребна средства од државе, а нису јој одобрена, као да је пао у заборав.⁸⁴ За њега данашње руководство СКЗ није знало. У трећем покушају, новембра 2022, да се исти пројекат обнови и покрене са мртве тачке, Драган Лакићевић се осврће само на други, каснији покушај:

„Предложио сам 2012. године Управном одбору СКЗ да оснује Уређивачки одбор и ауторски тим за писање и израду *Историје Српског народа у XX веку*. Управни одбор је то тада прихватио и, на предлог академика Василија Крестића, члана УО, одабрао професоре др Љубодрага Димића и др Миру Радојевић за носиоце пројекта. Димић и Радојевић су тада написали скицу пројекта, а академици Василије Крестић и Михаило Војводић рецензентска схватања и искуства. СКЗ је одмах започела са финансијским припремама. Димић и Радојевић су у свој тим укључили проф. др Александра Животића и пројекат поделили у три ауторске целине, у којима су њих троје били једини аутори: Радојевић 1918. до 1941, Животић 1941. до 1945. и Димић од 1945.

---

84 На ово такође подсећа историчар Душан Батаковић : „Због финансијских ограничења остао у домену добро осмишљеног и образложеног предлога“ (Слике модерне Србије: донети, ограничења, оспоравања, поговор у: Холм Зундхаусен, *Историја Србије од 19. до 21. века*, СЛЮ, Београд 2009, с.560)

до краја Југославије. За десет година само је др Мира Радојевић написала историју прве деценије стварања Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца: у ‘Колу’ је (2019) објављен Први део њене књиге *Српски народ и југословенска краљевина 1918–1941*.⁸⁵ Од тада, све троје историчара престали су да обећавају рокове.⁸⁶

Лакићевић наводи у свом допису Управном одбору да би пројекат *Историје српског народа* ваљало наставити због чега је потребно да се донесе нова одлука о „овом подухвату, са другим историчарима и сарадницима, тим пре што смо за то планирали и преузели и извесне финансијске обавезе.“ Од Управног одбора је тражено да именује главног координатора овог научног пројекта. Управни одбор је донео потребну одлуку и одредио координатора, чланове уредништва, а уредништво је одредило поједине писце за теме.

Остаје да се види како ће се одвијати рад на пројекту под новом редакцијом, која се окупила у мају 2023. године.

Sources and Literature:

Allcock, John, *Explaining Yugoslavia*, Hurst, London 2000

Antonić, Slobodan, *Kulturni rat u Srbiji*, Zavod za udžbenike, Beograd 2008. (Cyrillic)

Banac, Ivo, *Dissolution on Yugoslav Historiography*, in: *Beyond Yugoslavia, Politics, Economics and Culture in Shared Community* (S. Ramet, Lj. Adamovic, eds.) Westview Press, 1995

---

85 О вредностима ове књиге појавила су се опречна мишљења. Међу њима једно веома позитивно (Љ. Димић, Историја са дистанце, *Политика* март 2019), и друго, далеко опширније и прилично негативно (Р. Љушић, *Ангажована историографија 4*, Центар за српске студије, Филозофски факултет Београд 2019, с.143-167).

86 Фотокопија дописа члановима Управног одбора СКЗ, новембар 2022.

- Bataković, Dušan T., *Slike moderne Srbije: dometi, ograničenja, osporavanja, pogovor u: Holm Zundhausen, Istorija Srbije od 19. do 21. veka*, CLIO, Beograd 2009 (Cyrillic)
- Bilandžić, Dušan, *Historija Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, Glavni procesi 1918-1985*, Školska knjiga, Zagreb, 1985
- Bjelajac, M., *1914-2014: Zašto revizija? Menjanje ocena o uzrocima Prvog vodi reviziji ocena o uzrocima Drugog svetskog rata*, Prometej-RTS, 2019, (Cyrillic)
- Bjelajac, M., *Balkan balkanskim narodima ili Balkan imperijama: kako do mira i prosperiteta, Politika nacionalne bezbednosti*, Godina HI, vol.19, br.2/2020, 9-38 (Cyrillic)
- M. Bjelajac, *Diplomatija i vojska. Srbija i Jugoslavija 1901-1999*, Medija centar Odbrana, Beograd 2010 (Cyrillic)
- Mile Bjelajac, Gordana Krivokapić Jović, *Prilozi iz naučne kritike – Srpska historiografija i svet, Uticaj jugoslovenske krize na srpsku i svetsku historiografiju*, INIS, Beograd 2011
- Bjelajac, M., *Ratni gubici Srbije u Prvom svetskom ratu – kontroverze oko brojeva, Tokovi istorije*, 1/2021, 41-84 (Cyrillic)
- Bjelajac, Mile, *Stara Jugoslavija i "trgovina" Dalmacijom, Nedeljna Dalmacija*, Split od 17. srpnja do 28. kolovoza 1988
- Bjelajac, M., *Vojni činioci kao dio okolnosti u vrijeme ministროvanja dr Ante Trumbića*, u: *Život i djelo Ante Trumbića* JAZU, Zagreb 1991
- Bjelajac, M., *Vojska Kraljevine SHS, 1918-1921*, Narodna knjiga, Beograd 1988
- Bled, Jean-Paul, *L'Agonie d'une Monarchie. Autriche-Hongrie, 1914-1920*, Tallandier, Paris 2014
- Brubaker, Rogers, 'Myths and Misconceptions in the study of Nationalism', in: Hall John, ed., *The State of Nation. Ernest Gellner and the Theory of Nationalism*, Cambridge University Press, Cambridge 1998
- Cohen, Lenard J., *Serpent in the Bosom. The Rise and Fall of Slobodan Milosevic*, Westview Press, Boulder 2000 (rev. ed. 2002)
- Cornwall, Mark (ed.), *Sarajevo 1914. Sparking the First World War*. Bloomsbury Academic, London, NewYork etc 2020
- Ćorović, Vladimir, *Odnosi između Srbije i Austro-Ugarske u XX veku*, (predgovor Radoš Ljušić), Beograd 1992 (Cyrillic)

- Vladimir Ćorović, *The Relations between Serbia and Austria-Hungary in the 20th Century*, Arhiv Jugoslavije, Hoover Institution, Institut des studies Balkanique, Beograd 2018
- Deak, Istvan, *Beyond Nationalism. A Social and Political History of Habsburg Officer Corps 1848-1918*, Oxford University Press, New York and Oxford 1990
- Dimitrijević, Bojan, Krajnje problematičan konstrukt, *Istorija 20. veka*, 1/2010 151-166
- Dimitrijević, Vladimir, (ur.), *Jasenovac i mi*, Zbornik radova, *Prometej*, Novi Sad 2022 (Cyrillic)
- Đorđević, Dimitrije. *Ožiljci i opomene*, Srpska književna zadruga, Beograd 2000 (Cyrillic)
- Ekmečić, Milorad, *Ratni ciljevi Srbije 1914*, Prosveta, Beograd 1990 (Cyrillic)
- Ekmečić, Milorad, *Stvaranje Jugoslavije 1790-1918*, tom 1-2, Prosveta, Beograd 1989 (Cyrillic)
- Ferenc, Mitja, Istraživanje prikrivenih grobnica u Sloveniji, *Istorija 20. veka*, 1/2010, 9-22
- Gajger, Vladimir, Ljudski gubici u Hrvatskoj u Drugom svjetskom ratu koje su prouzročili okupatori i njihovi pomagači, *Časopis za suvremenu povijest* 3/2011, 749-769
- Gard, Paul, *Vie et mort de la Yougoslavie*, Paris 1992
- Glišić, V., Martovski pregovori 1943, *Politika*, 23 novembar 1985 (Cyrillic)
- Goldsworthy, Vesna, *Inventing Ruritania, The Imperialism of the Imagination*, Yale University Press, New Haven 1998
- Gow, James, *The Serbian Project and its Adversaries, A Strategy of War Crimes*, Hurst & Co. London 2003
- Hyden, Robert, *Blueprints for House Divided*, Ann Arbor, The University of Michigan Press, 1999
- Jacquignon, Francois Grumel, *La Yougoslavie dans la strategie Francaise de l'entre-deux-guerres (1918-1935) Aux origines du myth serbe en France*. Peter Lang, Berlin, Bern, Berlin, Bruxelles, Frankfurt/M, New York, Wien 1999
- Johnstone, Diana, *Fool's Crusade. Yugoslavia, NATO and Western Delusions*, Pluto Press, London 2002

- Lampe, John R., *Yugoslava as History, Twice There was a Country*, Cambridge University Press, 2000
- Leksikon Prvog svetskog rata u Srbiji*, Društvo istoričara Srbije, Institut za savremenu istoriju (urednici Stanislav Sretenović Danilo Šarenac), Beograd 2015 (Cyrillic)
- Jovanović Miroslav, Radić, Radivoj, *Kriza istorije – srpska historiografija i društveni izazovi kraja 20. i početka 21. veka* – UDI, Beograd 2009 (Cyrillic)
- Jovanović, Miroslav, *Savremena Srpska historiografija: karakteristike i trendovi, Istorija 20. Veka* 1/2010, 183-192
- Kent, Sarah A., 'Writing the Yugoslav Wars: English-Language Books on Bosnia (1992-1996) and Challenges of Analyzing Contemporary History' *American Historical Review* (October 1997)
- Klemenčić, M., Žagar M., *The Former Yugoslavia's People, A Reference Source Book*, ABC CLIO, California 2003
- Kraj rata, Srbi i stvaranje Jugoslavije*, (Urednik akademik Mihailo Vojvodić), SANU, Beograd 2021 (Cyrillic)
- Kronenbitter, Guenther, *Austria-Hungary's Decision for War*, in: Andreas Gestrich, Hartmut Pogge von Strandann (eds.) *Bid for World Power? New Research on the Outbreak of the First World War*, Oxford University Press, Oxford 2017, 149-159
- Libal, Michael, *Njemačka politika i jugoslovenska kriza 1991 – 1992*, Golden marketing Zagreb 2004
- Ljušić, Radoš, *Angažovana historiografija 4*, Centar za srpske studije, Filozofski fakultet Beograd 2019 (Cyrillic)
- Ljušić, Radoš, *Princip Gavrilo (1895-1918). Oglad o nacionalnom heroju*, Večernje novosti, Beograd, Oktobar 2014 (Cyrillic)
- Miletić Aleksandar R., 1914 Revisited. Commemoration of the WWI centenary in Serbia, in: *Multunk, Journal of Political History*, 2016, Special issue, Memory and Memorization of WW I, in Eastern and Southeastern Europe, 5-32
- Mitrović, Andrej, *Propitivanje Klio*, Novinsko izdavačka kuća „Vojska“, Beograd 1996 (Cyrillic)
- Mitrović, Andrej, *Srbija u Prvom svetskom ratu*, SKZ, Beograd 1984 (Cyrillic)
- Naimark, Norman i Case, Holly (eds.) *Yugoslavia and its Historians. Understanding the Balkan Wars of the 1990s*. Stanford University press 2003

- Naše patnje i naše borbe*, Ženevska štamparija „Ujedinjenje“, Ženeva 1917, reprint *Prometej*, Novi Sad 2020 (Cyrillic)
- Nikodijević, Dušan, *Jasenovac između broja i žrtve*, Muzej žrtava genocida, Beograd 2021 (Cyrillic)
- Nikolić, Kosta, *Prošlost bez istorije. Polemike u jugoslovenskoj historiografiji 1961-1991*, ISI, Beograd 2003 (Cyrillic)
- Obnova Solunskog procesa 2-13.jun 1953*, priredili Momčilo Isić, Milić F. Petrović, Albatros plus, Prometej, Novi Sad 2023 (Cyrillic)
- Pavlović, Srdja, *Balkan Anschluss. The Annexation of Montenegro and Creation of the Common South Slavic State*, Purdue University Press 2007
- Pavlowitch, Stevan K., *A History of the Balkans 1804 – 1945*, Longman, London - New York 1999
- Perišić, Miroslav, Sarajevski atentat: nerazjašnjena pitanja, u: *Godine koje su promenile svet Prvi svetski rat u istoriji i historiografiji*, zbornik radova, Andrićev institut, Andrićgrad 2019 (Cyrillic)
- Petranović, Branko, *Istoriografija i kritika*, CID, Podgorica 1997 (Cyrillic)
- Petranović, Branko, *Srbija u Drugom svetskom ratu 1939 – 1945*, VIZ, Beograd 1992 (Cyrillic)
- Popis vojnih i civilnih gubitaka Kraljevine Srbije u Prvom svetskom ratu. Arhivska građa Vojnog arhiva, Medija centar Odbrana*, Predgovor Marijana Mraović, Zoran Vignjević, Darko Marinković, knj.1-12, Beograd 2019 (Cyrillic)
- Prijepori oko političkog sistema, Idejno teorijska rasprava u povodu knjige Jovana Mirića Sistem i kriza*, Centar za idejno-teorijski rad GK SKH Zagreb, 1985
- Rajčić, Tihomir, Hrvati i Rapal, *Slobodna Dalmacija*, 16. studeni 2020
- Ramet, Sabrina, *Thinking about Yugoslavia: Scholarly Debates about Yugoslav Breakup and the Wars in Bosnia and Kosovo*, Cambridge University Press, 2005
- Rastoder, Šerbo, *Janusovo lice istorije. Odabrani članci i rasprave*, Podgorica 2000
- Snyder, Jack, *The Ideology of the Offensive. Military Decision Making and the Disasters of 1914*, Cornell University Press, Itaca and London, 1984
- Stefanovska, Mirjana, *Ideja državnog prava i stvaranje Jugoslavije*, Draganić, Beograd 1995

- Stojanović, Dubravka *Srbija i demokratija 1903-1914*, Beograd 2003
- Stokes, G., Lampe, J., Rusinow, D., Mostov, J., 'Instant History: Understanding the Wars of Yugoslav Succession', *Slavic Review* 55, no.1 (Spring 1996)
- Sundhaussen, Holm, Sarajevski atentat, Srbija i duh 1914, Peščanik.net 25.11.2014 (preveo M. Marković)
- Tajna prevratna organizacija. Izveštaj sa pretresa u vojnom sudu za oficire u Solunu po beleškama vođenim na tajnom pretresu*, Solun, 1918 (Cyrillic)
- Thomas, Raju (ed.), *Yugoslavia Unraveled. Sovereignty, Self-Determination, Intervention*. Lexington Books, New York, Oxford, 2000
- Todorova, Marija, *Imaginarni Balkan*, Beograd 1999
- Tunstall, Graydon A. *Austro-Hungarian Army and the First World War*, Cambridge: Cambridge University Press, 2021
- Uloga Francuske u nasilnoj aneksiji Crne Gore*, (priredio i pogovor napisao R. Šerbo), Podgorica 2000
- Vidmar Josip, Prilozi građi za povijest 1917-1918. S osobitim osvrtom na razvoj radničkog pokreta i odjeke oktobarske revolucije kod nas, *Arhivski vijesnik*, XIII, 1970
- Vujović, Dimitrije, *Ujedinjenje Crne Gore i Srbije*, Titograd 1962; isti, *Podgorička Skupština*, Zagreb 1989
- Wachtel, Andrew B. *Making a Nation, Breaking a Nation: Literature and Cultural Politics in Yugoslavia*, Stanford University Press, 1998
- Zametica, John, *Folly and Malice. The Habsburg Empire, the Balkans and the Start of World War One*, Shephard Walwyn, London 2017
- Zametica, John, The Elusive Balkan Spark: 28 June 1914, Again and Always, *Tokovi Istorije* 3/2021, 297-331
- Zametica, John, 1914 Revised: Evidence vs. Sophistry, *Tokovi istorije*, 1/2023, 277-290
- Zatezalo, Đuro, *Jadovno. Kompleks ustaških logora 1941.*, Knjiga I., 2007 (Cyrillic)
- Zundhausen, Holm, *Istorija Srbije od 19. do 21. veka*, CLIO, Beograd 2009 (Cyrillic)
- Životić, Aleksandar, Doprinos srpske vojske savezničkoj pobedi u Prvom svetskom ratu, u: *Kraj rata, Srbi i stvaranje Jugoslavije*, (Urednik akademik Mihailo Vojvodić), SANU, Beograd 2021, 249-262 (Cyrillic)

Summary

Mile Bjelajac, Ph.D

SERBIAN HISTORIOGRAPHY - ATTITUDE TOWARDS HERITAGE: FROM APOLOGY TO SILENCE

Abstract: In this paper, we refer on certain question imposed by very practice as well as by our long-standing personal insight: How do we respect our scientific heritage, do we accept it without reservations, glorify and “defend” it, or, in the other extreme, keep silent upon it. We have noticed both tendencies. Following given examples in the paper, we came to conclusion that every move that shake traditional view or long embraced “truths”, especially the topics that encroach on the political culture and historical consciousness of the people, has provoked strong reaction. The other observation leads to conclusion that other selective approach to historical heritage is more closely related to the political context in which historians write their narrative. This is especially visible when we compare writings about the Serbian factor or its influence in the Balkan affaires, before or after the 1990s.

Key words: Serbian historiography, scientific criticism, comparative history, scientific exchange, History of the Serbian people

The question we are dealing with in this paper is imposed by the practice: How do we relate to the scientific heritage, do we glorify and “defend” it without hesitation, or do we silence the contributions and results of older generations?

It is noticeable that there are different approaches among historians of the middle and younger generations.

In addition to extremes, there is also a rational approach to heritage.

Assessments of the state of Serbian historiography and its achievements are greatly influenced by the events in the Balkans in the 1990s and assessments of the role of the Serbian factor in the Yugoslav crisis. Propaganda divided the academic community in Europe. It was also shared in Serbia itself. One of the ways to discredit the images of the past that did not fit into the new mainstream is to characterize them as “nationalism”. There was exaggeration at some points in Serbian historiography, but it is far from the truth to claim that this was the dominant trend.

We like to use the term “new orthodoxy” or “partisan-ship”, as our Western colleagues have correctly qualified the situation. This meant a kind of interpretation of the causes of the crisis in the Balkans and the role of the Serbian factor as it was most often evaluated in the politics and media of the “international community” in 1990s. This could not pass without reflecting on Serbian historians. Some accepted it unquestioningly, others disputed it, and a number avoided participating in that discussion.

Serbian historiography followed all contemporary trends and theory, both comparative and multidisciplinary approach. It also encompasses the discussions from the philosophy of history up to the methods. Not all historians applied it equally, but publishing production, university curricula, and the profile of scientific journals lead us to draw that conclusion. In support of this assert, we recalled how the project of writing the capital synthesis “History of the Serbian People” was developed. We explained how it was rejected and how it was continued, how it was disputed and with what arguments it was defended.

